

HOOFDSTUK V

HET KABINET VAN DE BESTEDINGSBEPERKING

Johan van Merriënboer

Op zoek naar een solide financieel-economische basis

Zijlstra en Suurhoff kiezen de lange weg van het overleg

Op 25 augustus 1956 stuurde M.W. Holtrop, president van De Nederlandsche Bank, een brief naar de demissionaire minister van Financiën Van de Kieft. In deze brief waarschuwde Holtrop voor de gevaren die de Nederlandse economie bedreigden en onderstreepte hij 'de noodzaak van zelfbeperking'.¹ Loonstijging en belastingverlaging in de eerste helft van het jaar hadden geleid tot een te sterke toename van consumptie en investeringen. De totale uitgaven overtroffen op dat moment het nationaal inkomen, ofwel, in economenjargon: de betalingsbalans op de lopende rekening vertoonde een tekort. In theorie kan zo'n tekort betrekkelijk geruisloos worden aangevuld uit vroegere besparingen of door te lenen. Het economisch evenwicht herstelt zich dan als vanzelf. Halverwege 1956 zag het er naar uit dat dit in de praktijk niet het geval zou zijn. De omvang van het tekort was namelijk enorm. Het werd geschat op ruim 2% van het nationaal inkomen, terwijl er in 1955 nog een overschot was geweest van 3%. De nationale besparingen (in de vorm van goud en sterke valuta in de kluizen van De Nederlandsche Bank) stroomden weg. Er dreigde een blijvende verstoring van het evenwicht. Als sleutelbewaarder van de deviezenvoorraad voelde de bankpresident zich gedwongen de stormbal te hijsen.²

De brandbrief van Holtrop bereikte de meest prominente beleidsmakers op het moment dat de kabinetsformatie leek te zijn aanbeland in een cruciale fase. Deze fase was begonnen op 22 augustus met de vaststelling van KVP-fractieleider Romme dat de brede basis stuk was. Eerst moest maar eens onderzocht worden of een kabinet mogelijk was zonder Drees en zonder diens partij, de PvdA – overigens stond Drees zelf al sinds 24 juli buiten spel, zoals hiervóór bleek in het hoofdstuk over de formatie. Intussen moest het land gewoon worden bestuurd. Op 27 augustus stelde Drees de ministerraad voor in beginsel te besluiten tot het afschaffen van de subsidies op melk en suiker. Hij vreesde kennelijk dat te veel tijd verloren zou gaan als deze kwestie bleef liggen tot er een nieuw kabinet was. Na dit principebesluit zou de minister van Sociale Zaken

werkgevers en werknemers in de Stichting van de Arbeid alvast kunnen voorbereiden op een stijging van de kosten van levensonderhoud, aldus Drees. Van de Kieft wees op de recente loonsverhoging en de inkomensstijging van ouden van dagen met ingang van 1 januari 1957 door de invoering van de AOW. Een beter moment om van de subsidies af te komen zou zich niet snel voordoen.³ Ter illustratie van het relatieve belang van deze kwestie: schrappen van de subsidie op melk zou tot gevolg hebben dat de prijs zou stijgen met 10 cent per liter tot 41 cent, een verhoging dus van bijna 25% en een zware belasting van het budget van gezinnen met kinderen.

De minister van Economische Zaken, Zijlstra (ARP), pleitte ervoor de afschaffing van de subsidies in een breder kader te plaatsen. Het plan van Drees zou er volgens hem toe leiden dat de discussie in de Stichting van de Arbeid zich zou toespitsen op de vraag of er compensatie via de lonen moest worden geëist. Alle categorieën bestedingen gingen volgens Zijlstra 'te ver'. Dan was het 'billijk om tot zekere beperking te komen, zowel bij de consumptie als bij de investeringen en de overheidsbestedingen'. Een nieuw kabinet zou hierover een spoedadvies kunnen vragen aan de SER. Suurhoff (PvdA, Sociale Zaken) steunde Zijlstra. Hij wees bovendien op het vraagstuk van de compensatie van de AOW-premie, die met ingang van 1 januari 1957 op het loon zou worden ingehouden. Deze kwestie kon worden gekoppeld aan het aan de SER te vragen advies. Suurhoff vreesde namelijk dat volledige compensatie in de lonen zou worden geëist, 'tenzij bij de vakcentrales de overtuiging bestaat, dat de ontwikkeling van de economische toestand dit niet zou toelaten'. Hij gokte op de overtuigingskracht van de SER en stelde voor dat het demissionaire kabinet de Raad zo snel mogelijk om advies zou vragen. Minister Witte (KVP, Volkshuisvesting) probeerde daarop – op vergelijkbare wijze als zijn collega met de AOW-premie had gedaan – het vraagstuk van de compensatie van de huurverhoging de adviesaanvraag in te loodsen. Hij vreesde eveneens extra looneisen en een verdere toename van de bestedingen. Wittes poging mislukte omdat de huurverhoging volgens een aantal ministers beter kon worden uitgesteld tot 1 juli 1957.

Drees was niet gelukkig met de wending die de discussie nam. Hij vreesde dat het te lang zou duren voordat de SER gereed was en vond dat het kabinet zich diende te beperken tot het principebesluit over de subsidies op melk en suiker en informeel overleg hierover in de Stichting van de Arbeid. Het kabinet zou door de SER ook enigszins in zijn bewegingsvrijheid kunnen worden belemmerd. Zijlstra stelde hiertegenover dat de werknemers in de Stichting de afschaffing alleen zouden accepteren als tegelijk afspraken werden gemaakt over de beperking van particuliere investeringen. De weg van Drees – buiten de SER om – leidde onherroepelijk tot looneisen, terwijl een nieuw kabinet via de SER juist een gezaghebbend advies zou kunnen halen voor alle bestedingscategorieën. Dit advies zou het nieuwe kabinet meteen een solide basis geven. Besloten werd Suurhoff te volgen en de SER zo snel mogelijk te schrijven. Drees ging akkoord in de veronderstelling dat het kabinet op dat moment tevens in beginsel aanvaard had de subsidies op suiker en melk af te schaffen.⁴ Pas de volgende vergadering, op 3 september, bleek tot zijn schrik dat dit niet het geval was geweest. Niettemin werd afgesproken dat Zijlstra, Suurhoff, Van de Kieft, Mansholt en Witte een conceptadviesaanvraag zouden opstellen. Drees stelde zich op aan de zijlijn. Vier dagen later al ontving het dagelijks bestuur van de SER een brief van Suurhoff en Zijlstra.⁵ De minister-president

leek zich er vrij gemakkelijk bij neer te leggen, misschien in de overtuiging dat er toch een ander op zijn stoel zou zitten als de SER klaar was.

Hofstra's ongeduld

Maar Drees bleef tóch minister-president. Op 12 oktober moest hij van start met zijn vierde kabinet onder de 'grote moeilijkheden' van dreigende overbesteding, zoals hij zelf meteen vooropstelde. Suurhoff en Zijlstra hadden in hun brief aan de SER erop aangedrongen over het advies te kunnen beschikken vóór de algemene financiële beschouwingen. Intussen zat het kabinet in een lastig parket, met name de nieuwe minister van Financiën Hofstra. Geconfronteerd met een flink gat in de rijksbegroting presenteerde hij zijn collega-ministers op 22 oktober, één dag voordat de regeringsverklaring zou worden uitsproken, een 'urgentiepakket' met bezuinigingen en belastingmaatregelen. Zijlstra keerde zich fel tegen de plannen omdat ze het SER-overleg doorkruisten en tot irritatie in de Tweede Kamer zouden leiden. Hofstra stelde onder meer voor terug te komen op eerder gedane toezeggingen ten aanzien van de vrijstelling van omzetbelasting voor textielproducten. Onder invloed van Zijlstra werden de voorstellen enigszins verzacht. Compensatie vond het kabinet in de verhoging van de invoerrechten op benzine. Een week later draaiden de PvdA-ministers onder aanvoering van Suurhoff het voorstel van Witte om de huren op korte termijn fors te verhogen, de nek om.⁶ Angst voor het doorkruisen van het SER-overleg c.q. looneisen speelde daarbij opnieuw een belangrijke rol.

Naarmate het duidelijk werd dat de SER de financiële beschouwingen niet zou halen, groeide het ongenoegen bij verschillende ministers. Op 5 november, aan de vooravond van de beschouwingen, vroeg Hofstra of hij de Kamer alvast kon trakteren op een voorstel tot beperking van de investeringsaftrek. Dit zat volgens hem 'toch al in de lucht'. Opnieuw zette Zijlstra hem de voet dwars. Suurhoff beet ongeduldige collega's toe: 'In bijna alle landen van de vrije wereld speelt de loonstrijd zich buiten de regering af. Als in ons land dit anders is, zal men daar ook iets voor over moeten hebben.'⁷ De regering besloot af te wachten. De voorstellen van de SER zouden na de financiële beschouwingen aan de hand van een aparte nota in de Kamer aan de orde worden gesteld. De weg van het overleg was weliswaar lang en vol bochten, maar het was een beproefde route en bovendien de meest veilige. Het kabinet, op sleeptouw genomen door Zijlstra en Suurhoff, bleef trouw aan het Nederlandse overlegmodel.

In besloten overleg stelde de SER ten slotte op 28 november zijn advies vast. Dat behelsde een unaniem aanvaard complex van maatregelen: f700 miljoen bestedingsbeperking, evenwichtig verdeeld over consumenten (f275 miljoen, o.a. door de geleidelijke afschaffing van subsidies, tariefsverhogingen van overheidsbedrijven zoals de spoorwegen en door verhoging van de indirecte belastingen met f60 miljoen), producenten (f225 miljoen, o.a. door afschaffing van de investeringsaftrek, verscherping van het toezicht op investeringen in bedrijfsgebouwen en verhoging van de directe belastingen met f50 miljoen) en overheid (f200 miljoen). Tot het pakket behoorden verder de voortzetting van het prijsstabilisatiebeleid van Zijlstra en de compensatie van de AOW-premie voor zover dit niet tot prijsstijgingen leidde. Het 'prijsverhogende' deel van de premie zou door werkgevers en werknemers gezamenlijk worden gedragen. De

vakcentrales beloofden af te zien van loonsverhogingen ter compensatie van de stijging van het consumentenprijspeil die het gevolg was van de uitvoering van het advies. Die stijging werd berekend op 2% aan het eind van 1957. Aan het slot merkte de SER op dat de medewerking van vakbeweging en ondernemers in gevaar zou komen als aan het complex zou worden gesleuteld.⁸ Over dit laatste ontstond enige politieke beroering. Adviescolleges behoorden niet te 'dreigen'.⁹ Het advies ging dezelfde dag uit naar de regering. De belangrijkste conclusies bereikten het parlement de volgende dag via de media. Doordat het advies unaniem door de vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers en door de Kroonleden was vastgesteld in geheime vergaderingen en vanwege het dreigement aan het slot, viel er moeilijk aan te tornen.

Het kabinet had al eerder besloten dat het een extra bijeenkomst van de ministerraad zou inlassen om het advies te bespreken. Dat werd 5 december. Een dag voor die vergadering ontving Hofstra nog een persoonlijke brief van bankpresident Holtrop. Deze was lid geweest van de SER-commissie die het advies had voorbereid, maar had blijkbaar zijn zin niet gekregen. Bij de brief zat namelijk een nota waarin het advies werd afgekraakt: het van het Centraal Planbureau (CPB) afkomstige en door de SER gebruikte model deugde niet; de SER was veel te optimistisch; het geraamde tekort zou f500 miljoen ongunstiger uitvallen. Wanneer er geen verdergaande maatregelen volgden, liep het spaak met de woningbouw en de gemeentefinanciën.¹⁰ Aangespoord door Holtrop bracht Hofstra zijn collega's ertoe in te stemmen met een voorstel de investeringsaftrek per direct op te schorten. Zijlstra sloot zich in de ministerraad bij Holtrops visie aan en stelde voor het SER-pakket aan te vullen met drastischer beperkingen van de overheidsuitgaven. Hij meende wel dat het advies vooralsnog een prima uitgangspunt vormde voor de regering: evenwichtig en gezaghebbend, precies zoals hij zijn collega's op 27 augustus had voorgehouden. Het wezen ervan was volgens hem gelegen in de 'wederzijdse verbintenissen' tussen werkgevers en arbeiders.¹¹

Van meet af aan was Zijlstra er eigenlijk vooral op uit het deksel op de ketel van lonen en prijzen te houden. Met behulp van dit advies leek dat te kunnen lukken. Zijlstra's rol bij de totstandkoming en de aanvaarding ervan mag dan ook niet worden onderschat; hij stuurde de verdere gedachtewisseling over het SER-advies. In een terugblik vertelde hij in 1994: 'Ik herinner me nog een bijeenkomst bij mij thuis in Amsterdam. Daar kwamen een paar ministers en een paar topmensen van werkgevers en werknemers bij ons in de huiskamer. Ze kregen een kopje thee van mijn vrouw en dan deden we zaken. Het unanieme SER-advies heeft in wezen het regeerakkoord gedicteerd en werd later door de regering en het parlement overgenomen.'¹² Dit is niet helemaal juist, het ging hier immers niet om een regeerakkoord. Toch was Zijlstra's verspreking begrijpelijk. In feite behelsde de op het SER-advies gebaseerde nota bestedingsbeperking uit 1957 het financieel-economische deel van het regeerprogramma van het vierde kabinet-Drees, het deel waarin stond welke elementen bij gebrek aan middelen uit het kabinetsprogramma zouden worden gestreept.

Op 7 december deelde Zijlstra aan vertegenwoordigers van het bedrijfsleven mee dat het SER-advies de grondslag van het regeringsbeleid zou vormen. Op 10 december volgde een gelijkkluidend kabinetsbesluit en werd het advies naar de Tweede Kamer gestuurd. Dat was geen toeval, want de volgende dag zou Hofstra een aantal omstreden belastingverhogingen, het hierboven gememoreerde urgentiepakket, door de Kamer

moeten loodsen. Toen aan het eind van de fase van de schriftelijke voorbereiding bleek dat de voorstellen dreigden te stranden, had Romme de minister van Financiën in een persoonlijke brief gevraagd het SER-advies nog vóór het debat naar de Kamer te sturen. Tegelijkertijd schreef hij in zijn politieke commentaar in *de Volkskrant* 'dat het SER-plan m.i. een stuk behoort te zijn, waarvan de opvolging een zelfstandig belang vertegenwoordigt'. Regering of Kamer zouden elke afwijking hiervan moeten verantwoorden, aldus de KVP-leider. Hofstra stuurde het advies daarop per kerende post naar de Kamer. Na enige discussie besloot het kabinet dat Drees, Hofstra en KVP-vice-premier Struycken vóór het debat nog even hun licht zouden opsteken bij het 'seniorenconvent', de leiders van de vijf grootste fracties.¹³

Het resultaat van dit overleg werd de volgende dag, 11 december, meteen zichtbaar. Het debat over de belastingvoorstellen startte namelijk met een uitvoerige mondelinge toelichting van de minister, een ongebruikelijke procedure. Hofstra hield de Kamer voor dat de toestand 'niet alarmerend, maar toch wel ernstig' was. De maatregelen die op korte termijn genomen konden worden, mochten volgens hem geen enkele vertraging ondergaan. De minister staaft zijn betoog met de laatste economische cijfers uit Holtrop's notitie. De SER was volgens de minister 'wellicht te optimistisch'. Voor het debat was op dat moment relevant dat de SER de fiscale ontwerpen van Hofstra alvast had meegeteld in zijn berekeningen. De voorstellen waren integraal in het advies verwerkt en vormden volgens de minister 'een belangrijk novum, dat tot aanvaarding zou kunnen leiden', het liefst zo snel mogelijk want hij wilde ze vóór 1 januari 1957 in het *Staatsblad* hebben.¹⁴

Deze manoeuvre had succes. De KVP-fractie ging overstag, zij het met moeite. Financieel specialist Lucas vond dat *tegen* stemmen op dat moment 'psychologisch fout' zou zijn, maar hij was niet overtuigd van de urgentie en wilde niet alles klakkeloos accepteren. Hij gaf meteen een waarschuwingssignaal af: een amendement dat de door de minister voorgestelde compensatie – de verhoging van het invoerrecht van benzine – aan een termijn van twee jaar bond. Van politiek belang was dat Romme in een korte interventie het principiële gelijk van Lucas onderstreepte: de financiële last die de bevolking op zich nam om een economische noodtoestand te overwinnen hoorde een tijdelijk karakter te hebben. Ondanks bestrijding door Hofstra – het amendement werd door hem niet onaanvaardbaar verklaard, wel ontraden – en felle tegenstand van PvdA-fractievoorzitter Burger schaarde de hele Kamer behalve de PvdA-fractie zich achter het voorstel. Lucas had de toon gezet: uiterst kritisch en wantrouwend. Met pijn en moeite en wellicht onder invloed van Romme – Hofstra had nota bene uit diens *Volkskrant*-artikel geciteerd om het regeringsstandpunt kracht bij te zetten – gaf hij de minister het voordeel van de twijfel.

Oppositieleider Oud ging een stap verder. Hij beschuldigde Hofstra ervan last te hebben gehad van een 'angstpsychose', zowel ten aanzien van de financiële toestand als tegenover de Kamer. De minister was volgens hem terechtgekomen in de ongunstige boedel van het vorige kabinet. Oud vond het niet juist dat de regering haar beleid direct ophing aan een in geheim overleg gesloten SER-compromis. Dit ondermijnde het gezag van de volksvertegenwoordiging en van het kabinet. In een motie stelde Oud ten slotte voor met de verlenging van de bestaande belastingvrijstellingen in te stemmen en een beslissing over de andere voorstellen uit te stellen. Hofstra liet zich daarop ontvallen:

‘Dit torpedeert alles, wat wij in dit opzicht hebben gedaan.’ De motie werd verworpen. Alleen de fracties van de VVD, de CPN en de SGP stemden vóór.¹⁵ Twee weken later, op 27 december 1956, passeerde het wetsontwerp ook de Eerste Kamer. De volgende dag besloot de regering uit praktische overwegingen en in navolging van het SER-advies ook alvast de consumentensubsidie op suiker af te schaffen.¹⁶

Mansholt onwrikbaar

Nadat de SER op 28 november advies had uitgebracht, dacht de Kamer dat de regeringsnota vrij spoedig zou volgen. De *deal* tussen werkgevers en werknemers over de compensatie van de AOW zou buiten de nota vallen. Deze werd op 14 december 1956 gerealiseerd via een beschikking van het voor de loonpolitiek verantwoordelijke College van Rijksbemiddelaars.¹⁷ De omzetting van de andere aanbevelingen in concrete beleidsplannen en de aanpassing van het advies aan de meest recente gegevens zou weinig tijd vergen, hooguit enkele weken. Het tegendeel bleek het geval. Achter de schermen was het kabinet namelijk gestuit op twee problemen, door Hofstra op 11 december in de Kamer terloops aangestipt: de invulling van de ‘wellicht grotere beperkingen’ die de verschillende ministers voor hun rekening zouden moeten nemen en de beslissing over een fundamentele herziening van het landbouwbeleid. Aan het laatste hing een prijskaartje van ongeveer f200 miljoen. Op 12 november had de ministerraad hierover voor het eerst uitvoerig gediscussieerd. Landbouwminister Mansholt (PvdA) werd onder druk gezet door Hofstra, Drees en Zijlstra, maar bleek niet bereid terug te komen op het compromis dat hij tijdens de formatie met Drees had bereikt. Als zijn voorstel om de garantieprijsen voor de belangrijkste landbouwproducten te verhogen werd afgewezen zou hij ‘zijn consequenties daaruit trekken’. De minister wist zich in de rug gedekt door een op 25 oktober uitgebracht voorstel van het Landbouwschap, dat aanzienlijk meer geld claimde. Uiteindelijk besloot het kabinet, na overleg in kleine kring, het probleem over het SER-rapport heen te tillen.¹⁸ Dat wil zeggen ‘over’ het besluit over de vraag of het rapport de grondslag zou vormen van het regeringsbeleid.

Op 10 december werd de discussie hervat. Mansholt drong erop aan de verhoging van de garantieprijsen voor landbouwproducten in te passen in het rapport. Dit betekende dat het kabinet in feite werd opgezadeld met het probleem van een bestedingsverschuiving van f200 miljoen in de richting van de boeren. Waar moest dat geld vandaan komen? Kon daaraan een mouw worden gepast binnen het door de SER vastgestelde kader? Mansholt vond dat een belangrijk deel van zijn plannen kon worden gedekt door een verhoging van de directe belastingen, maar Hofstra weigerde. Een ander probleem was dat hogere garantieprijsen zouden leiden tot duurdere landbouwproducten, dus een stijging van de kosten van levensonderhoud. Zijlstra en Suurhoff vreesden dat de basis van het SER-rapport hierdoor zou gaan schuiven. Zij stelden voor om de maatregelen geleidelijk in te voeren. De rest van het kabinet viel hen bij, maar Mansholt weigerde (‘Spreker heeft in vorige jaren reeds verschillende malen de portefeuillekwestie moeten stellen.’). Zijlstra waarschuwde voor looneisen. Mansholt was niet te vermurwen. Opnieuw volgde overleg in kleine kring, maar op 17 december bleek het kabinet nog geen stap verder te zijn. Hofstra weigerde extra lasten te financieren, hetgeen Mansholt ertoe bracht een aantal concrete belastingmaatregelen voor te

stellen. Zijlstra verzuchtte daarop: 'Daarmee is het SER-advies van de baan.' Hij voor-spelde dat de Kamer nooit akkoord zou gaan met zo'n 'overtrokken programma' en dat looneisen onvermijdelijk waren. Ten slotte toonde Mansholt zich bereid een deel van het aan de boeren uit te betalen bedrag enige tijd vast te houden op een zogenaamde geblokkeerde rekening.¹⁹ Daarmee was de richting van het latere compromis aangegeven, maar het zou nog heel wat voeten in de aarde hebben voordat het op papier stond.

Allereerst wilden Zijlstra en Suurhoff er zeker van zijn dat werkgevers en werknemers zouden vasthouden aan eerder gedane toezeggingen in het kader van het SER-advies, ondanks de zwaardere lasten. Op 4 januari 1957 stuurde Drees, op aandrang van zijn collega's van Economische en van Sociale Zaken, een brief naar de Stichting van de Arbeid, waarin werd gevraagd in hoeverre prijsverhogingen van landbouwproducten nog pasten binnen het SER-advies. Hij schreef dat de regering van plan was de landbouw f200 miljoen extra toe te schuiven; een kwart daarvan via een verhoging van de vennootschapsbelasting. De eerste reactie hierop kwam van de drie centrale landbouworganisaties in de landelijke dagbladen. Zij meenden dat f200 miljoen veel te weinig was. De publiekrechtelijke koepel van deze organisaties, het Landbouwschap, was kwaad dat zij niet was uitgenodigd voor nader overleg. De voorzitter van het schap, VVD-senator Louwes, sprak er bij de algemene politieke beschouwingen op 7 januari in de Eerste Kamer zijn afkeuring over uit. Op 8 januari nodigde de Stichting het kabinet uit een nadere toelichting te geven. Die volgde drie dagen later bij monde van Hofstra, Mansholt, Suurhoff en Zijlstra. Het bestuur van de Stichting was verdeeld en antwoordde geïrriteerd dat het niet op zijn weg lag het rapport van een ander orgaan te interpreteren. Werknemers, werkgevers, landbouwers en middenstanders reageerden daarop in aparte brieven aan de regering, die in de vorm van persberichten de volgende dag ook in de kranten te lezen waren. Zowel werkgevers als werknemers waren bereid enige offers te brengen. Cruciaal was het schrijven van de gezamenlijke vakbeweging dat stelde dat de totale prijsstijging in 1957, op straffe van looneisen, niet boven de 6,4% zou mogen uitkomen. In ruil voor deze toezegging was de regering bereid een verhoging van de landarbeiderslonen van 5% te accepteren.²⁰ Daarmee voldeed zij tevens aan een wens van de Tweede Kamer.²¹ Het kabinet wist toen hoe de kaarten lagen.

Pas op 28 januari, alweer na ampel beraad, werd de kloof tussen Mansholt en Hofstra overbrugd. De laatste had tot dan toe pertinent geweigerd 'de lastezel te wezen tegenover de Tweede Kamer, die geen belangrijke belastingverhogingen wenst'. Hij ging overstag na de toezegging van Mansholt dat het nieuwe garantiebeleid zou worden gekoppeld aan een saneringsplan. Besloten werd dat Mansholt per jaar f200 miljoen extra kreeg. Daarvan zou f60 miljoen worden doorberekend aan de consument, f90 miljoen uit de schatkist worden betaald en f50 miljoen – de verhoging van de normen voor bedrijfsgebouwen in de kostprijsberekeningen waarop de garantieprijsen voor bepaalde landbouwproducten gebaseerd werden – als tegoeed worden vastgezet op een geblokkeerde rekening.²² Deze uitkomst was opmerkelijk. Mansholt trok in feite aan het langste eind, hoewel hij in de ministerraad lange tijd vrijwel alleen had gestaan.²³ Op 12 november en op 10 december had Mansholt met zijn portefeuille gewapperd. Door het dwarsliggen van de minister van Landbouw zag het kabinet zich ook gedwongen

een besluit over het SER-rapport alsmäär voor zich uit te schuiven. De nota bestedingsbeperking liep er een maand vertraging door op.

Waarom kreeg Mansholt zijn zin? Waarom greep Drees niet in toen de zaak dreigde vast te lopen? Waarschijnlijk omdat Mansholt buiten de ministerraad lang niet zo alleen stond als daarbinnen. De hele landbouwsector was 'in mineur' en had herhaaldelijk aangedrongen op aanpassing van het garantiebeleid. Het bedrag dat de minister vroeg lag aanzienlijk lager dan het cijfer dat het Landbouwschap genoemd had: f350 miljoen.²⁴ Bij de behandeling van de nota bestedingsbeperking in de Tweede Kamer zou blijken dat het landbouwgedeelte het meest op de korrel werd genomen en dat een meerderheid in de Kamer, de confessionele partijen voorop, het Mansholt niet in dank zou hebben afgenomen als hij minder uit het vuur had gesleept. Door het lot van de landbouw te koppelen aan het complex van de bestedingsbeperking was de regering waarschijnlijk ook voordeliger uit dan wanneer zij los daarvan een besluit had moeten nemen. Onder druk van de publiciteit dat andere groepen extra lasten voor de landbouw op zich zouden nemen, was er een goede kans dat de sector zou meewerken aan een saneringsplan. Overigens was Mansholts politieke positie in het algemeen sterk. Hij had veel krediet opgebouwd bij het groene front in de Kamer en was persoonlijk bevriend met PvdA-fractie leider Burger, die het volste vertrouwen in hem had. Ten slotte moest het kabinet er rekening mee houden dat de af te schaffen subsidies – in feite het beginpunt van hetgeen in vier maanden (vanaf de demarche van Drees van 27 augustus) tot een breed complex zou uitgroeien – deel uitmaakten van het Landbouw Egalisatiefonds, een zelfstandig begrotingsonderdeel waar Mansholt primair verantwoordelijk voor was.

Na de aanvaarding van de landbouwplannen had de ministerraad nog een aantal lange vergaderingen nodig om de extra bezuinigingen te verdelen over de verschillende departementen. Bij het begin van de eerste ronde deelde Hofstra mee dat de schatkist leeg was. Hij was teleurgesteld over de geringe omvang van de bezuinigingen die de collega's tot dat moment zelf hadden aangemeld. Drees hield zijn collega's voor dat het zakelijk, politiek en psychologisch van grote betekenis was dat het kabinet op een zo hoog mogelijk bedrag uit kwam. Een week later, op 11 februari, slaagde het kabinet er eindelijk in puntjes op de i te zetten. Het meest omstreden was een door Financiën voorgestelde personeelsstop met ingang van 1 februari 1957. Hofstra moest uiteindelijk akkoord gaan met de toezegging van individuele ministers dat ze hun uiterste best zouden doen zich aan de opgestelde richtlijnen te houden. Tweemaal moest er worden gestemd over de verhoging van bepaalde directe belastingen. De stemverhouding werd niet genotuleerd, maar uit het verloop van de discussie valt af te leiden dat de KVP-ministers in beide gevallen verloren. Omstreden was verder de beslissing van Witte om het SER-advies niet te volgen op het punt van de fysieke controle van de industriële bouw. Suurhoff bestreed dit besluit, maar de meerderheid van het kabinet volgde Witte. Op 14 februari volgde nog het besluit dat gemeenten en provincies niet zouden profiteren van de gestegen belastinginkomsten. Daarmee waren alle knopen doorgelicht en konden de laatste correcties naar de drukker. Het kabinet had f196,6 miljoen bijeengeschraapt en ging ervan uit dat dit door de gemeenten zou worden aangevuld door een beperking van f100 miljoen. Afgesproken werd dat alle ministers de nota zouden on-

dertekenen en dat Hofstra, Mansholt en Zijlstra haar aan de pers zouden presenteren.²⁵

De nota inzake beperking van de bestedingen

Op 15 februari 1957 diende de regering de lang verwachte 'Nota inzake beperking van de bestedingen' in bij de Tweede Kamer. Het stuk besloeg achttien tweekoloms pagina's van het formaat *Handelingen*, inclusief drie bijlagen.²⁶

Op welke punten week de nota af van het SER-advies?²⁷ Allereerst verscheen de nota twee en een halve maand later. De betalingsbalanssituatie was intussen aanzienlijk verslechterd. In de nota werd echter gesteld dat desondanks zou worden afgezien van een verzwaring van het program omdat dit tot te grote schokken zou leiden. Bovendien meende de regering dat het effect van het program voor de betalingsbalans veel gunstiger zou uitpakken dan de SER berekend had.²⁸ Ten tweede ging de nota uitvoerig in op het landbouwprijsbeleid, terwijl het advies daarover gezwegen had. Het gevolg van de landbouwmaatregelen was dat de kosten van levensonderhoud nog iets meer zouden stijgen dan de SER becijferd had. Het totale bedrag van de bestedingsbeperking was in beide gevallen f700 miljoen. Het in de regeringsnota genoemde cijfer voor de overheidsbestedingen lag op f300 miljoen tegenover f200 miljoen in het SER-advies. Het verschil werd veroorzaakt door extra bezuinigingen op de gemeentelijke uitgaven. De SER had geadviseerd de particuliere investeringen te beperken met f225 miljoen. De regering stelde daarentegen maatregelen voor tot een bedrag van f175 miljoen, maar het effect daarvan op de bestedingen werd geschat op f225 miljoen. Wat de opschorting van de investeringsaftrek betrof, kwam de nota uit op f75 miljoen, f25 miljoen hoger dan het rapport omdat de SER bepaalde sectoren had willen uitzonderen. Op het punt van de rijksgoedkeuring voor nieuwe bedrijfsgebouwen volgde de regering, op aandrang van Witte, het advies niet. Dat scheelde f125 miljoen. De regering stelde wél voor de vennootschapsbelasting met f100 miljoen te verhogen, terwijl het advies niet verder ging dat het voorstel f50 miljoen te vinden 'in de sfeer van de directe belastingen'. Tegenover het advies de particuliere consumptie te beperken met f275 miljoen plaatste de nota een prijsverhoging van landbouwproducten van f170 miljoen en een aantal tariefsverhogingen. Het voorstel van de SER om de overheidstarieven te verhogen, was in de nota concreet ingevuld: de prijzen van door gemeentelijke bedrijven geleverde producten (gas, water, licht), en die van door de NS en de PTT geleverde diensten zouden stijgen. De belastingvoorstellen ten slotte kwamen in de nota uit op f200 miljoen, f90 hoger dan in het SER-rapport, vanwege de landbouwvoorstellen.

Met moeite had de regering f197 miljoen aan bezuinigingen bijeengeschrapt. Het ministerie van Verkeer en Waterstaat moest het meest inleveren: ruim f53 miljoen. Overigens was het totaalbedrag geflatteerd omdat onder andere de afschaffing van de subsidies op melk en suiker en de verhoging van de PTT-tarieven – in totaal f69 miljoen – erbij op waren geteld, terwijl dit in feite werd afgewenteld op de consument.²⁹

Het nieuwe kabinet had dan eindelijk zijn financieel-economische plannen op papier. Was het tij inmiddels niet verlopen? De 'moderne' anticyclische economische theorie waarop het in de nota voorgestelde pakket stoelde, ging ervan uit dat de overheid bij machte was het evenwicht te herstellen.³⁰ Als juiste recept tegen overbesteding

gold dat de overheid de belastingdruk moest opvoeren en haar uitgaven beperken. Maar het was de vraag of de maatregelen in de praktijk het effect zouden sorteren dat vooraf was becijferd. Een groot probleem was bijvoorbeeld de tijdsfactor. Het beleid moest de conjunctuur onmiddellijk tegenwerken. Genomen maatregelen dienden dus op zo kort mogelijke termijn effectief te zijn. Van de voorgestelde belastingmaatregelen, die nog niet in wetsontwerpen waren vastgelegd, laat staan in werking getreden, was dit bijvoorbeeld uiterst dubieus.

Het psychologische effect van de voorgestelde beperkingen was wellicht ingrijpender dan het financiële. De Nederlandse burger begreep dat er een offer moest worden gebracht en accepteerde dat hij rechtstreeks getroffen werd in zijn portemonnee. Moeilijker was het om iedere dag te worden geconfronteerd met de stijging van de prijzen van eerste levensbehoeften.³¹ Daarnaast botste diezelfde burger nog op andere prijsstijgingen – het ministerie van Economische Zaken stond toe dat ondernemers hogere prijzen van geïmporteerde grondstoffen doorberekenden –, op een fikse huurverhoging vanaf 1 juli 1957, hogere directe belastingen en een aantal overheidsbezuinigingen dat in feite op de consument werd afgewenteld. Andere ministers waren begonnen allerlei franje van hun begroting af te knippen, zoals subsidies voor natuurbescherming, monumentenzorg en jeugdvorming. Al met al was de bestedingsbeperking vrijwel meteen voelbaar tot in alle uithoeken van de samenleving; zij vormde het gesprek van de dag. Een sportberichtje in *Trouw* uit die tijd meldde: ‘De spelers van de microkorfbalploegen van Blauw-Wit en Luto waren bitter teleurgesteld toen, als gevolg van de “bestedingsbeperking”, alleen de twee aanvoerders een herinneringsvaantje kregen.’³²

De eerste ronde van het debat: de regering verdeelt en heerst

De Tweede Kamer kreeg een week de tijd om zich in de nota te verdiepen. De gebruikelijke fase van schriftelijke voorbereiding werd overgeslagen aangezien de economische situatie geen uitstel verdroeg. Op 26 februari zou het debat van start gaan. Tot die dag slepen diverse maatschappelijke groeperingen de messen in de landelijke dagbladen.³³ Allereerst de werknemersorganisaties. Het NVV, dat op 25 februari een vergadering van het hoofdbestuur belegde, richtte zich vooral tegen de melkprijsverhoging. Het verbond behield zich het recht voor een nieuwe looneis te stellen bij een ongunstige prijsontwikkeling. De KAB verdedigde het SER-advies en vond dat de regeringsvoorstellen ‘belangrijk uitgaan boven datgene, waartoe ook de KAB zich heeft gebonden’. Het CNV was ook verontrust over de stijging van de melkprijs. De regering werd gewaarschuwd dat het indexcijfer te dicht was genaderd tot de door de vakbeweging gestelde uiterste grens. De werkgeversorganisaties hadden kritiek op de extra verhoging van de vennootschapsbelasting, het niet-tijdelijke karakter van de belastingmaatregelen en de beslissing om de landarbeiderslonen te verhogen. Verder achtte de groothandel de verhoging van de vennootschapsbelasting ‘onaanvaardbaar’ en oordeelde de voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) de opgelegde investeringsbeperking ‘noodlottig voor de gemeenten’. De voorzitter van het Landbouwschap ging, in verband met de financiële nood, akkoord met de voorgestelde blokkering, maar eiste dat daarna werd afgezien van bestedingsdwang.

De eerste ronde van het debat: de regering verdeelt en heerst

Hofstra collecteert

Boost, *De Tijd*, 27 februari 1957

Negentien sprekers, maar waar is Lucas?

Op 26 februari 1957 startte het debat over de nota. Het zou acht dagen duren. In totaal beslaan de discussies precies tweehonderd bladzijden *Handelingen*, een record in de kabinetsperiode-Drees IV. Op de sprekerslijst van de Kamer stonden negentien leden, inclusief de fractieleiders van VVD en CPN. Op 12 maart voegden de fractieleiders van PvdA, KVP, ARP en CHU zich daar nog bij. Het kabinet was steeds op volle oorlogssterkte aanwezig. Zes ministers namen de verdediging op zich, onder wie de minister-president. In de periode waarin het debat plaatsvond, sprak de ministerraad drie maal uitvoerig over de te volgen tactiek: op 4, 8 en 11 maart. De publieke tribune en de Kamerbankjes waren volledig bezet. In die bankjes was het zo druk omdat veel Kamerleden hoopten via hun collega's 'enig licht te zullen zien ontsteken in het duister van de nota', sneerde een toeschouwer vanaf de perstribune.³⁴

De KVP stuurde een kwartet de arena in: M.M.A.A. Janssen, W.J.G. Peters, C.J. van der Ploeg en Dreesen. De laatste was de belangrijkste landbouwwoordvoerder en lid van de Tweede Kamer sinds 1933. Van der Ploeg was voorzitter van de katholieke vakbond van landarbeiders, Peters directeur van een veevoerfabriek en Janssen was accountant. Janssen en Peters vielen in voor Lucas, die verstek moest laten gaan vanwege een gebroken rib. Peters, die deel uitmaakte van de KVP-fractiecommissie voor Financiën, hield zijn *maidenspeech*. Voor de PvdA spraken D. Roemers, vice-voorzitter

van het NVV, de jonge econoom H. Peschar en landbouw- en financieel specialist Von-
deling. Roemers maakte in die tijd ook deel uit van de SER. Hetzelfde gold voor CNV-
bestuurder C.P. Hazenbosch, die het ARP-trio aanvoerde. Naast hem spraken voor
zijn fractie financieel specialist H. van Eijdsen en Biewenga, de landbouwwoordvoer-
der die grossierde in bestuursfuncties bij o.a. het Landbouwschap en de Stichting van
de Arbeid. Voor de CHU deed F.H. van de Wetering financiën, D.F. van der Mei eco-
nomische zaken, De Ruiter landbouw en C.J. van Mastrigt sociale zaken. De laatste
was als voorzitter van de protestants-christelijke landarbeiders en CNV-bestuurder
óók lid van de SER. De VVD nam aan het debat deel bij monde van bankier en finan-
cieel deskundige Van Leeuwen en fractievoorzitter Oud, die van 1933 tot 1937 minister
van Financiën was geweest in het tweede en derde kabinet-Colijn. Voor de CPN ging
fractie leider De Groot in op de bestedingsbeperking en Borst op het landbouwgedeelte.
De SGP'er C.N. van Dis sloot de rij. De meeste fracties lieten de bestedingskant en de
landbouwkant aan verschillende woordvoerders over. Dat leverde het risico op dat
fractiespecialisten van dezelfde partij een verschillend standpunt innamen. In de
katholieke fractie had Romme daar al eerder een stokje voorgestoken. Eind december
1956 had hij alle leden een spreekverbod opgelegd. Hij dacht dat in de eerste helft van
februari de plannen van de regering bekend zouden zijn en verwachtte 'vrijwel zeker,
dat er niet direct eenstemmigheid zal zijn in onze kring, m.n. ook in de Kamerfractie'.
Op het Agrarisch Congres van de KVP van 7 februari 1957 liet de fractie het dan ook
afweten.³⁵

Janssen beet op 26 februari het spits af, en wel uiterst kritisch. De KVP-fractie ver-
langde dat de fiscale maatregelen een tijdelijk karakter kregen en dat het kabinet iets
extra's zou doen voor de grote gezinnen. Waarom was de regering niet eerder begonnen
met het stimuleren van de door de KVP gepropageerde bezitsvorming? Dan zou er
meer gespaard zijn en was doeltreffender beleid mogelijk geweest. De weg van de rege-
ring was er een van lastenverhoging en bezitsontneming. Janssen vond dat de overheid
zelf te weinig bezuinigde. Van Defensie en Onderwijs kon best nog wat af, dat bleek
wel uit al die 'luxueuze en geperfectioneerde gymnastieklokalen'.³⁶

Roemers steunde 'de noodzaak van de bestedingsbeperking' en de verschuivingen
ten bate van de landbouw. De PvdA-fractie was het eens met Romme dat de opvolging
van het SER-advies een zelfstandig belang vertegenwoordigde. Zij eiste dat het advies
van de SER tot een fysieke investeringscontrole voor bedrijfsgebouwen alsnog werd
overgenomen. De melkprijsverhoging ging de PvdA daarentegen veel te ver. De
subsidies moesten maar worden gehandhaafd, althans gedeeltelijk. Mogelijke compen-
satie kon worden gevonden in belastingverhoging. Roemers kondigde aan hierover een
motie te zullen indienen. De PvdA-fractie legde de schuld van de economische proble-
men in de eerste plaats bij de belastingverlaging van 1955 en in de tweede plaats bij de
invoering van de gedifferentieerde loonpolitiek in maart 1956. Andere fracties hadden
daar indertijd op aangedrongen.³⁷

Peters stelde dat het Rijk geen goed voorbeeld gaf. Te veel werd afgewenteld op de
consument. Belastingheffing – 'het blijvend ontnemen van eigendom' – was volgens hem
slechts geoorloofd als het algemeen welzijn dit noodzakelijk maakte en dat was hier
niet het geval. Hij stelde voor de verhoging van de vennootschapsbelasting in het kader
van de bestedingsbeperking te vervangen door de verplichting voor hetzelfde bedrag

belastingcertificaten te kopen. De belastingbetaler kon zijn geld dan later retour krijgen bij terugverkoop. De extra verhoging in verband met de landbouwmaatregelen zou bovendien een tijdelijke moeten zijn.³⁸

De toon van het debat werd door Hazenbosch flink aangescherpt. De nota was 'een opvallend ondoorzichtig stuk'. Het ging in wezen om aanpassing en bezuiniging, maar dat werd er niet bij gezegd. Wat zou de regering doen als het door de vakcentrales aangegeven kritische punt zou worden overschreden? Van de melkprijsverhoging moest in elk geval een stuk af. Hazenbosch beschuldigde het kabinet ervan de zaak te hebben laten slepen. Hij betwijfelde of het wel voor zijn taak berekend was.³⁹

'De CHU wenst voor alles het geldbedrog, de inflatie te bestrijden en de koopkracht van het loon te beschermen', verklaarde Van de Wetering bij aanvang van de tweede dag van de debatten. Eerst moest de expansie van de overheidsuitgaven maar eens rigoureuze de kop worden ingedrukt. Er waren dure departementsgebouwen neergezet, paleizen van scholen gebouwd en er was een kostbaar staatssecretariaat ingesteld vol met hoge ambtenaren. Hij zou verder tientallen uitgaven kunnen noemen, die *niet* bij een overheidshuishouding thuishoorden. De nota was onoverzichtelijk en getuigde 'van plooiën, passen en meten, van de geit en de kool aan regeringszijde willen ontzien en anderzijds van te weinig rekening houden met het bedrijfsleven en de gezinsbelangen'. Het offer dat de regering wilde brengen, was niet serieus te nemen.⁴⁰

Van Leeuwen (VVD) opende met een frontale aanval op de prijspolitiek van Zijlstra. Het niet doorberekenen van gestegen lonen kostte honderden miljoenen. Er bleef te weinig over om te kunnen investeren. Zijlstra had het land teruggevoerd naar het dirigisme dat het was kwijtgeraakt onder zijn voorganger. Bij goed regeringsbeleid zou het nooit zijn voorgekomen dat in één jaar de loonsom steeg met 12,25%, terwijl de productie maar met 5% toenam. Volgens Van Leeuwen waren niet zozeer de particuliere investeringen of de Rijksfinanciën debet aan de overbesteding, maar veeleer de gemeentelijke uitgaven. Hij adviseerde deze voorzichtig te laten dalen.⁴¹

Biewenga sprak enkel over het landbouwgedeelte. Hij wilde zich voor de toekomst niet binden aan de nieuwe methode van kostprijsberekening, omdat de uitkomsten gekleurd werden door de bestedingsbeperking. De minister ging nog steeds uit van een te lage beloning van de landarbeider, een te geringe vergoeding voor de eigenaarslasten van de boer en te lage grondprijzen. Het platteland zou verder verpauperen. De ARP-fractie had onoverkomelijke bezwaren tegen de voorgestelde blokkering, zelfs als de op sanering gerichte besteding ervan werd uitgezonderd. De Groot (CPN) veegde vervolgens de vloer aan met het NVV, dat bereid was een aanzienlijke verlaging van het reële loon te accepteren. Hij eiste botweg een loonsverhoging van 6%, een absolute prijsstop en het terugdraaien van 'de belastingdouceurtjes die Van de Kieft in 1955, op aandringen van Lucas, aan ondernemingen had gegeven'.⁴²

Van der Ploeg bepleitte temporisering van de plannen. Een deel van de melkprijsverhoging moest van tafel. De KVP-fractie meende dat de gezinnen te veel moesten inleveren. Via de kinderbijslag kon daar wellicht iets aan gedaan worden, maar het probleem was dat er wel een regeling was voor werknemers, maar niet voor kleine zelfstandigen. Kon er geen noodregeling worden gemaakt, vooruitlopend op algemene wetgeving? De Ruiter (CHU) schreef de herziening van het landbouwprijsbeleid op het conto van Mansholt, die de zaak tijdens de verkiezingen al had aangezwengeld. Maar

het bedrag dat de boeren toegeschoven kregen, was te laag. Dat lag aan Drees die de eis van het Landbouwschap 'overdreven' had genoemd. Het schap vroeg f350 miljoen, maar kreeg slechts f200 miljoen waarvan 25% geblokkeerde 'eigenaarslasten'. De koppeling van die f50 miljoen aan de sanering van kleine bedrijven beschouwde het CHU-Kamerlid als 'een politieke stunt'. De maatregel zou vooral de veehouders op de lichtere gronden treffen. De verhoging van de garantieprijsen voor akkerbouwproducten werd namelijk direct doorberekend aan de consument. De veehouderij kreeg het geld achteraf als toeslag uit de schatkist. 'Juist in die streken, waar men het meest aan onderhoud toe is, krijgt men een dode mus', concludeerde De Ruiter.⁴³

De derde dag van het debat startte met KVP-woordvoerder Drogen. Zijn partij ging akkoord met de voorgestelde beloning van de boer en het in de nota gebruikte grondprijsniveau, omdat zij op dat moment niet anders kon. De koppeling van de landbouwgaranties aan de bestedingsbeperking zette de fractie voor het blok. De rest van de bevolking zou het de boerenstand kwalijk nemen als deze nog meer geld opeiste. Drogen was 'alleen in uiterste noodzaak' bereid mee te werken aan de blokkering. Van Mastrigt (CHU) betoogde dat door de afwenteling van bezuinigingen een zwaardere last op het bedrijfsleven was gelegd dan de SER geadviseerd had. Wanneer de gestegen prijzen van het openbaar vervoer, water, elektriciteit, melk en de komende huurverhoging bij elkaar geteld werden, was duidelijk dat de druk hoog was. Van Mastrigt waarschuwde voor onrustgevoelens bij de arbeidersbevolking. Van Eijsden (ARP) bepleitte meer overheidsbezuinigingen – pakweg f100 miljoen – en minder fiscale maatregelen. Verhoging van de vennootschapsbelasting was voor hem alleen aanvaardbaar indien deze aan een bepaalde termijn gebonden werd.⁴⁴

Oud pakte vervolgens uit met een breed opgezette rede waarin hij alle oppositionele registers opentrok. De schuld van de problemen lag bij het vorige kabinet, het kabinet van 'het beminlijk optimisme'. Drees zelf had dit nota bene toegegeven: 'We zijn te optimistisch geweest', had hij op 9 januari 1957 in de Eerste Kamer gezegd. Een deel van de schuld gaf Oud aan 'de verkiezingsloonschuld' van Suurhoff, maar het tij was volgens hem helemaal verlopen tijdens de formatie. Na de slappe regeringsverklaring ging het kabinet wachten op de SER en toen deze klaar was duurde het nog twee maanden voordat er een nota met concrete maatregelen lag. Waarom? Omdat het kabinet niet homogeen was en niet durfde aanpakken. Mansholt was uit op socialisatie van kleine bedrijven, terwijl Zijlstra de prijsontwikkeling volledig uit de hand liet lopen. Was dat nu het 'modern christelijk staatsmanschap', de slogan van de ARP-verkiezingsaffiches waarop het portret van Zijlstra prijkte? De blokkering was voor Ouds fractie onaanvaardbaar. Hetzelfde gold voor de prijsstabilisatie. Als men bestedingsbeperking wilde, moesten de prijzen nu eenmaal omhoog. Oud erkende wel dat de melkprijsverhoging te fors was. Over de voorgestelde bezuinigingen was hij teleurgesteld. Hij adviseerde bovenaan te beginnen: bij de ministers, de staatssecretarissen en hun ambtenaren. Die leverden weinig in. Er was zelfs een omvangrijk PBO-apparaat uitgebouwd en een nieuwe minister van Maatschappelijk Werk benoemd, de duurste en gevaarlijkste van alle ministers, die vooral leefde van subsidies. Als oppositieleider stelde Oud vast dat de regeringsfracties geen frontaanval maar een guerrillaoorlog tegen het kabinet waren gestart. Zij dreigden het te bestoken met allerlei moties. Als die werden aangenomen, zou er weinig overblijven van het gezag van het kabinet. Spijtig

genoeg was er geen alternatief. In feite was het geen kabinet maar 'een associatie van bewindslieden'. Daarop paste een beroemd lekendichtje van P.A. de Genestet: 'Wees U zelf, zei ik tot iemand, maar hij kon niet: hij was niemand.'⁴⁵

Na Oud kwam Vondeling namens de PvdA. Hij legde de schuld van de overbesteding juist bij de VVD. Deze partij had het sterkst aangedrongen op belastingverlaging, een vrijere loonpolitiek en hogere uitgaven voor onderwijs. Vondeling trok fel van leer tegen het groene front. De voorstellen van het Landbouwschap waren volgens hem onhaalbaar en onaanvaardbaar. Dit kwam hem te staan op een aantal interrupties, die zo venijnig waren dat de Kamervoorzitter genoodzaakt was in te grijpen: 'Ik zou de heren agrariërs willen verzoeken elkaar niet over de sloot heen onvriendelijkheden te willen toevoegen.' Van Dis (SGP) ten slotte had achtereenvolgens bezwaar tegen de melkprijsverhoging, het lage bedrag aan bezuinigingen, de prijspolitiek van Zijlstra en de belastingmaatregelen. De toekomst kon niet door mensen beschikt worden. Pogingen van de mens om dat wél te doen waren de bron van alle ellende.⁴⁶

Drees vindt toegeven 'politiek en moreel niet verantwoord'

De conclusie na de eerste termijn was dat een ruime Kamermeerderheid de noodzaak tot beperking onderschreef. Alleen de woordvoerders van CPN en VVD – de laatsten hekelden vooral het prijsbeleid – bestreden de uitgangspunten van het SER-rapport en de regeringsnota. De extra uitgaven voor landbouw werden algemeen toegejuicht, de voorgestelde blokkering niet, behalve door de PvdA-fractie. Met uitzondering van PvdA en CPN meende de Kamer dat de overheid te weinig bezuinigde. Ten opzichte van het SER-advies zou de nota in dit opzicht tekort schieten. Daar kwam nog bij dat een groot deel ervan werd afgewenteld op de consument. De confessionele partijen en de VVD hadden verschillende bezwaren tegen een blijvende verhoging van de vennootschapsbelasting. In het algemeen werden de belastingvoorstellen stevig bekritiseerd omdat de regering zou zijn afgeweken van het SER-advies. De PvdA had problemen met de afwijzing van fysieke investeringscontrole voor bedrijfsgebouwen. Daartegenover meenden ARP, CHU en VVD dat de opschorting van de investeringsaftrek te rigoureuus was. De SER had immers bepaalde uitzonderingen bepleit. Het voorstel de melkprijs te verhogen met tien cent per liter stuitte op algemeen verzet.

'In de Kamer overheerste een uiterst kritische en sceptische stemming', berichtte de NRC. Bij de landbouwspecialisten was er soms sprake van 'krasse afwijzing'. Over de rede van Oud was de liberale NRC positief: 'Zij was het onderhoudendst. Er zat politieke muziek in, al zullen menigeen melodie en harmonie weinig welluidend zijn voorgelopen.' Het vervolg van het debat was geen gelopen race: 'Wij zouden ons kunnen voorstellen, dat er bewindslieden zijn die het bijltje erbij neerleggen als hun geestverwanten hun dwars gaan zitten.'⁴⁷ Dat gold vooral de zeer kritische ARP-fractie. Zij achtte zich niet gebonden aan het regeerprogramma en had weinig vertrouwen in het kabinet, ondanks de prominente plaats daarin van oud-lijsttrekker Zijlstra.

Dwarsliggers zaten er ook in de KVP-fractie, al hadden de katholieke woordvoerders de regering meer ruimte gelaten voor een compromis. Dat was opmerkelijk, omdat de fractie de naam had weinig flexibel te zijn wanneer de rijksfinanciën in het geding waren. De breuk in deze parlementaire traditie werd zonder twijfel veroorzaakt door

de afwezigheid van Lucas, die lid was van het KVP-fractiebestuur en in de fractie veel invloed had. Als het financiële aangelegenheden betrof, voer Romme op het kompas van Lucas.⁴⁸ Het gemis van deze specialist werd alom in de fractie gevoeld. Toen woordvoerder Janssen er blijk van gaf niet precies te weten wat het begrip 'geldschepping' inhield, beloofde de VVD'er Van Leeuwen hem dat uit te leggen in de koffiekamer. KAB-voorzitter Middelhuis zou na de debatten intern de conclusie trekken 'dat men in de KVP-fractie niet beschikt over de mensen om deze nota's (de regeringsnota en de reactie daarop van de KAB *JvM*) met de nodige deskundigheid te hanteren'.⁴⁹ KVP-minister van Onderwijs Cals beklagde zich zelfs direct bij Romme over de redevoering van partijgenoot Janssen, vooral over diens suggestie dat er op de begroting van Onderwijs nog heel wat te halen zou zijn. 'Staat de KVP-fractie achter deze uitspraak?', vroeg Cals aan Romme. Zijn collega's sloegen hem er in de ministerraad mee om de oren, zo klaagde hij, terwijl er van de onderwijsbegroting natuurlijk geen cent af kon.⁵⁰ Het debuut van KVP-Kamerlid Peters maakte ook weinig indruk.

Op 4 maart sprak de ministerraad uitvoerig over de stand van zaken.⁵¹ De minister-president gaf samen met Hofstra de contouren aan waarbinnen met de Kamer tot overeenstemming zou moeten worden gekomen. Punt een: de regering mocht niets prijsgeven van het totaal van de bestedingsbeperking. Punt twee: de zwaarste tegenstand was gericht tegen de forse melkpreisverhoging en de blokkering van de eigenaarslasten. Kon de regering de Kamer tegemoetkomen? Jawel, maar Hofstra wilde niet verder terug dan zes cent en tegelijk vasthouden aan blokkering. Hierdoor zou voor 1957 een gat ontstaan van f30 miljoen en in 1958 van f60 miljoen.

Over de dekking van dat gat ontstond een stevige discussie. Hofstra stelde voor te kiezen tussen verhoging van de inkomstenbelasting, verhoging van de omzetbelasting en herinvoering van een belasting op dieselolie en op textiel. Nadat Drees en Suurhoff hun voorkeur hadden uitgesproken voor het eerste, verklaarde Zijlstra dat hij het in 1957 wel wilde proberen zonder extra dekking. Verhoging van de omzetbelasting bracht de prijzen sterk in beweging en wat de inkomstenbelasting betrof, behoorde Nederland al tot 'de extremistische landen'. Klompé en Witte sloten zich bij hem aan. De regering moest de Kamer maar zeggen dat zij f30 miljoen extra ging bezuinigen. Drees vond het 'politiek en moreel niet verantwoord' als het gat niet zou worden gedekt. Hij verwachtte niet dat het kabinet het bedoelde bedrag spoedig bij elkaar zou krijgen. Zijlstra drukte door dat bezuinigingen primair zouden worden gesteld. De discussie draaide uiteindelijk uit op een stemming over Drees' voorstel om compensatie in de eerste plaats te vinden via de inkomstenbelasting, maar dat haalde het niet.

De regering zou de Kamer dus voorstellen akkoord te gaan met een melkpreisstijging van zes cent. Maar hoe zat het met de blokkering? Mansholt verwachtte dat een eventueel door Biewenga in te dienen motie, waarin de blokkering absoluut zou worden afgewezen, geen steun zou krijgen van PvdA en KVP. Hij vreesde dat een motie waarin werd gevraagd het geblokkeerde geld te zijner tijd zonder enig voorschrift uit te keren, het wél zou halen. Mansholt wilde nog een poging wagen enige greep te houden op de besteding via het tussenvoorstel de helft van het bedrag in 1958 uit te betalen. Hij wilde in ieder geval vasthouden aan de voorwaarde dat het geld zou worden gebruikt ter verbetering van bedrijfsgebouwen. De derde concessie van de regering had betrekking op de tijdelijkheid van de belastingverhoging.

Ongeveer op hetzelfde moment als waarop de ministerraad vergaderde, sprak Romme op een KVP-vergadering in Almelo. Hij presenteerde zich er vooral als voorvechter van bezitsvorming en uitbreiding van het sociale zekerheidsstelsel, hetgeen schril afstak bij de pijnlijke maatregelen die het kabinet had voorgesteld. Vanwege de grote premielast van de AOW en vanwege de bestedingsbeperking was het volgens Romme dringend noodzakelijk dat er spoedig een algemene kinderbijslagverzekering zou zijn. Daarnaast moest er ook zo snel mogelijk een voorziening voor weduwen en wezen komen. De bestedingsbeperking was helaas 'een operatie die wij allen moeten ondergaan en waarvan wij hopen, dat zij op juiste wijze wordt uitgevoerd'. Verder ging hij kort in op de stand van zaken van het debat. Hij liet zijn voorkeur blijken voor oplossingen in de sfeer van extra overheidsbezuinigingen en zijn afkeer van belastingverhoging. De KVP was tegen van overheidswege gedwongen sanering in het boerenbedrijf. De bestedingseisen bij deblokking leidden tot het 'ringeloren' van burgers. De partij zou daaraan niet meewerken.⁵² De volgende dag wachtte Romme in zijn Kamerbankje rustig het antwoord van het kabinet af.

De Kamer krijgt antwoord van zes ministers

De verdediging van het kabinet werd over twee dagen uitgesmeerd. Hofstra, Mansholt en Zijlstra spraken op 5 maart, Suurhoff, Witte en Drees de volgende dag. De PvdA was oververtegenwoordigd met vier ministers op centrale departementen; Witte was de enige KVP'er. Op een vraag vanuit de Kamer moest Witte zelfs antwoorden dat er geen waarnemers van zijn ministerie bij de SER-vergaderingen aanwezig waren geweest, terwijl zijn collega's van Economische Zaken, Sociale Zaken, Financiën en Landbouw er wel vertegenwoordigd waren.⁵³ Hofstra was de belangrijkste woordvoerder namens het kabinet. Halverwege zijn verdediging vatte hij kernachtig samen: 'De wederzijdse verwijten, aan de ene kant, dat het de ondernemingen zijn, die te veel moeten betalen, aan de andere kant, dat het de consument is, op wie de zware last wordt gelegd, geven mij toch wel aanleiding tot de veronderstelling, dat de verdeling, die de Regering heeft voorgesteld, werkelijk nog zo slecht niet is.' Omstandig probeerde hij aan te tonen dat de regering zich precies aan het SER-program hield. Afwijkingen schreef hij toe aan het achteraf vastgestelde landbouwgedeelte en aan een foutieve redenering van de SER. Anders dan de SER ging de regering ervan uit dat aan ondernemingen opgelegde financiële beperkingen tot een afname van de investeringen zouden leiden. Al even uitvoerig stond Hofstra stil bij de nadelige effecten van rigoureuze inkrimpen. Wie werd de dupe als de overheid bezuinigde op bijvoorbeeld landbouwvoorlichting, brugwachters of politie? Het Rijk, de staat, de overheid? Helemaal niet. Dat waren de boeren, de schippers en de burgers die rechtsbescherming wilden: 'Elke bezuiniging snijdt in het vlees van een ander.' Hoofdzaak was dat de regering een evenwichtig program voorstelde, anders dan de bezuinigingspolitiek à la Colijn en Oud uit de jaren dertig.

Hofstra deelde mee dat het kabinet vasthield aan de blokkering. Directe uitbetaling zou overbesteding immers in de hand werken, tenzij voor hetzelfde bedrag extra belastingen werden geheven. De regering was bereid de prijsverhoging van de melk te beperken tot zes cent per liter, mits extra dekking werd gevonden via een belastingverhoging. Uitgifte van belastingcertificaten werd afgewezen omdat dit de meest draagkrachtigen

zou bevoordelen. Geheven directe belastingen zouden dan op een later moment terugvloeien, vanwege het progressieve tarief vooral naar de hoogste inkomensgroepen. Bij prijsverhogingen en indirecte belastingen, die relatief zwaar drukten op de minst draagkrachtigen, was het geld onherroepelijk weg. Het kabinet toonde zich wel bereid de belastingvoorstellen een beperkte tijdsduur te geven. Hofstra gaf toe dat zijn beeld wat minder somber was dan in december. Toch was de situatie alarmerend: 'Wij lopen langs een afgrond en wij willen vermijden dat we erin vallen.'⁵⁴

Mansholt stelde vast dat de specialisten de grondslagen van zijn prijsbeleid onderschreven. Uitvoerig ging hij in op verschillende bestanddelen van de garantieprijs, met name het loon van de boer en de rente voor bedrijfsgebouwen, eigenaarslasten en grond. In de berekeningen van het Landbouwschap lagen beloning en rentepercentages aanzienlijk hoger dan in die van de regering. Als het schap zijn zin kreeg zouden de pacht prijzen volgens de minister de pan uit rijzen. Om tegemoet te komen aan de kritiek op de deblokkeringsvoorwaarden stelde hij voor het bedrag *niet* uit te keren, maar te storten in een pot waaruit subsidies zouden kunnen worden verstrekt voor de modernisering van boerderijgebouwen. Het geld kwam immers uit de schatkist. 'Is het nu te veel gevraagd dat de Overheid zekere waarborgen wil hebben?' Het was ook helemaal niet de bedoeling om bedrijfssanering af te dwingen. De staat dwong niemand. Er zou steeds overleg worden gepleegd met de landbouworganisaties en met het parlement.⁵⁵

Zijlstra opende met een algemene economische uiteenzetting over de relatie tussen de conjuncturele en de structurele ontwikkeling. Voorkomen moest worden dat de een zo uit het gareel zou lopen dat de ander er door zou worden aangetast. Het uitbundige tempo van de bestedingen moest worden afgeremd, zodat het afgevlakte groeitempo van de middelen weer voldoende zou kunnen stijgen. Zijlstra stond uitvoerig stil bij de redevoering van Van Leeuwen. Als de lonen zouden worden doorberekend in de prijzen, zoals deze liberaal voorstelde, zouden er ongelukken gebeuren en zou het kabinet ten slotte uitkomen bij het dirigisme dat het niet wilde. De minister ging niet in op de politieke aanval van Oud. 'De heer Oud is naar mijn vaste overtuiging een groot staatsman en een groot politicus. Ik betreur dat noch de staatsman, noch de politicus aan het woord is geweest, maar de op zichzelf zeer onderhoudende en zeer amusante conferencier van een politiek cabaret, waarvan men zich alleen moet afvragen of het wel thuishoort in 's lands vergaderzaal.'⁵⁶

Suurhoff volgde op 6 maart. Hij had zijn departement laten uitrekenen of grote gezinnen onevenredig zwaar getroffen zouden worden door de bestedingsbeperking. Dat bleek niet het geval te zijn. Wat zou er gebeuren als de stijging van de kosten van levensonderhoud eind 1957 de in verband met looneisen fatale grens van 6,8% (inclusief gestegen belastingen en 2% huurverhoging) zou overschrijden? De morele verbintenis die de vakbeweging was aangegaan zou dan inderdaad niet langer gelden. In nader overleg met vakcentrales en werkgeversorganisaties moest dan worden bepaald wat de regering verder te doen stond. De rest van zijn betoog besteedde hij aan de schuld-vraag: had de loonontwikkeling in 1956 bijgedragen aan het ontstaan van overbesteding en kon hij daar als minister verantwoordelijk voor worden gesteld? Ouds kwalificatie van 'verkiezingsloonronde' beschouwde Suurhoff als een aanval op zijn persoonlijke integriteit.⁵⁷

Witte was kort van stof. Waarom was de regering afgeweken van het SER-advies van fysieke controle op de investeringen in bedrijfspanden? Ten eerste vanwege het investeringsremmende effect van de belastingverhogingen. Ten tweede omdat uit cijfers bleek dat de investeringen in fabrieksgebouwen al een dalende tendens vertoonden. Ten derde omdat dit element van het SER-advies volgens Witte 'volslagen onuitvoerbaar' was.⁵⁸

De redevoering van de minister-president besloeg elf kolommen *Handelingen*: een handvol algemene opmerkingen en maar liefst negen kolommen gewijd aan de kritiek van Oud. Drees erkende deze onevenredigheid, maar vond het toch nodig om te reageren 'omdat de heer Oud in het algemeen geneigd is in deze geest het Kabinet te kritiseren en in diskrediet te brengen'. De verwijten van de guerrillaoorlog met bevriende fracties, het gebrek aan daadkracht en het ontbreken van homogeniteit bestreed Drees met voorbeelden uit de periode dat Oud minister van Financiën was. Toen was het nog veel erger. Oud had Drees voor de voeten geworpen dat hij te optimistisch was geweest. Dat klopte, maar daar stond tegenover dat Drees voortdurend had gewezen op de tegenstrijdigheid dat fractievoorzitters en financiële specialisten de regering verweeten te optimistisch te zijn en te veel uit te geven, terwijl andere figuren uit diezelfde fracties meer geld vroegen voor allerlei beleidsterreinen. De minister-president stelde dat de regering desondanks had geprobeerd de uitgaven te beperken. Dat was misschien niet tijdig en niet voldoende gebeurd, maar dit hing mede samen met de internationale economische situatie van hoogconjunctuur. Aan de hand van recente publicaties toonde Drees aan dat Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten met dezelfde problemen werden geconfronteerd. Achtereenvolgens stond hij nog stil bij de verwijten van Oud dat hij deze kwestie tijdens de formatie uit de weg zou zijn gegaan, dat het ambtenarenapparaat te sterk was uitgebreid en dat gemakkelijk meer zou kunnen worden bezuinigd zonder de burger te schaden. 'Waar meent men eigenlijk dat het geld voor gebruikt wordt? Het lijkt alsof het het eigenbelang van de Regering is. Neen, Mijnheer de Voorzitter!' Zuinigheid was voor Drees van primair belang. Hij citeerde oud-minister A. van Gijn: 'Men moet de publieke middelen behandelen, zoals een gentleman het geld van een ander beheert, dat wil zeggen, er zorgvuldiger mee zijn dan met zijn eigen middelen.' Tot slot benadrukte Drees dat de regering zich absoluut moest houden aan het totaal dat zij had aangegeven. Als de Kamer meer geld wilde, dan zou dit onherroepelijk leiden tot prijsstijgingen of belastingverhoging.⁵⁹

Het woord was weer aan de Kamer. De regering had voorgesteld de melkprijsverhoging te beperken en de belastingmaatregelen tijdelijk te maken. Was dat voldoende? Omdat de meningen verdeeld waren, kon het kabinet vrij gemakkelijk weggelopen met de stelling dat het de gulden middenweg bewandelde. 'Een kabinetscrisis schijnt nu niet in de lucht te zitten', schreef de liberale *NRC* op 7 maart. De krant was teleurgesteld over de minister-president, die in hoofdzaak Oud te lijf was gegaan. Bij de manier waarop werden ook vraagtekens gezet: 'Mogen we nu alleen maar dodelijk ernstig zijn in de Kamer? (...) Waar wat humor in de politiek ontbreekt, verkeert de democratie in doodsgevaar. Het volk moet (ook) iets kunnen begrijpen van hetgeen zijn vertegenwoordiging wordt voorgelegd.'⁶⁰

Tweede ronde: weinig vertrouwen, maar geen alternatief

De tweede ronde van het debat startte op 7 maart met de mededeling van Janssen dat de KVP-fractie akkoord ging met een melkprijsverhoging van zes cent. Tegen de daaraan gekoppelde belastingverhoging had de partij onoverkomelijke bezwaren. Het gat moest maar worden gedekt door bezuinigingen. Janssen legde dit neer in een motie, die medeondertekend was door een aantal partijgenoten. Roemers (PvdA) vond het niet reëel dat de KVP geen dekking aangaf. Hij eiste wel van de regering dat de prijs van schoolmelk gelijk zou blijven in het belang van de volksgezondheid. Namens zijn fractie diende hij daartoe een motie in. Dit zou een extra subsidie vergen van f1,5 miljoen. Het betoog van minister Witte had hem ervan overtuigd dat de SER de plank had misgeslagen voor wat betrof de fysieke investeringscontrole. Felle kritiek had Roemers op de rede en de persoon van Oud: 'Voor tienduizenden uit mijn generatie is de geachte afgevaardigde het symbool van de werkloosheidspolitiek van de dertiger jaren, in de schaduw waarvan zij jarenlang hebben moeten leven, zonder enig perspectief.'⁶¹

Hazenbosch was juist geïrriteerd door de kritiek van minister Hofstra op de bezuinigingspolitiek van ARP-erflater Colijn. CHU-woordvoerder Van de Wetering nam het Drees zeer kwalijk dat hij had gezegd dat de Kamer zich aan het totale bedrag moest houden en dus alleen nog maar mocht schuiven. De CHU-fractie voelde er niets voor zich in deze mist aan iets te binden. Van Leeuwen deelde mee dat de VVD volledig achter de motie-Janssen stond. Biewenga had bezwaren tegen de berekening van de beloning van de boeren, de dreigende verlaging van de grondrente en de koppeling van de sanering aan de blokkering. De blokkering zelf was voor hem al onaanvaardbaar. Daartegen richtte hij zich in een motie die medeondertekend was door de belangrijkste landbouwspecialisten van CHU (De Ruiter), VVD (Den Hartog) en KVP (Droesen).⁶²

Volgens CPN-leider De Groot was de motie-Janssen bijna letterlijk hetzelfde als het telegram dat de werkgeversbonden de vorige dag naar de Kamer hadden gestuurd. De KVP-fractie had zich weer eens voor het karretje van de werkgevers laten spannen. De Ruiter (CHU) scherpte zijn kritiek verder aan: als het om landbouw ging, kon er niets. Mansholt was schuldig aan de slechte situatie omdat hij de laatste jaren de garantieprijzen steevast te laag had vastgesteld. De Ruiter was tegen blokkering, vóór hogere garantieprijzen en vóór subsidiëring van de schoolmelk.⁶³

Droesen benadrukte namens de KVP dat hij zich voor de toekomst niet wilde binden aan het door de minister bij zijn berekeningen gebruikte grondprijsniveau. Dit had hij zelfs neergelegd in een motie, die ondersteund werd door leden van de KVP-, ARP- en CHU-fracties. Ter toelichting merkte hij onder andere op: 'Wij hebben het al eens meegemaakt dat de Minister aan het Landbouwschap mededeelde, dat de Kamer met zijn beleid akkoord ging, hoewel vele Kamerleden er zich werkelijk tegen hadden uitgesproken.' Vooralsnog hield de KVP ook vast aan haar bezwaren tegen blokkering. Van Eijdsen verklaarde dat de ARP akkoord kon gaan met de fiscale voorstellen vanwege de tijdelijkheid. Zijn fractie zou de motie-Janssen steunen. Vondeling keerde zich tegen het gat dat die motie zou slaan en tegen Droesens opvatting omtrent het niveau van de

grondprijzen. Van Dis deelde mee dat de SGP zou stemmen tegen de motie-Roemers en voor de drie andere.⁶⁴

Oud pakte opnieuw uit. De minister-president en de minister van Sociale Zaken waren volgens hem overgevoelig voor kritiek. 'Dat is al heel lang het geval. Het gaat dan als volgt: als de minister-president geen argumenten heeft, gaat hij diskwalificeren.' Waarom zulke lange tenen? De aanval van Roemers werd afgedaan met 'gepeperde lawaaisaus', de verhalen over Ouds financiële politiek uit de jaren dertig met: 'Laat ik daar niet op in gaan. Het is zonde van de tijd. Ik heb niks nieuws gehoord.' De ARP werd door Oud met fluwelen handschoenen aangepakt. Hij prees Hazenbosch voor de voortreffelijke wijze waarop hij over Colijn had gesproken. Zijlstra had zich ook terecht genuanceerd uitgelaten over de economische politiek van Colijn. Eigenlijk stond de minister volgens Oud dicht bij de liberalen dan bij de socialisten. Het kabinet kreeg geen reële steun uit de Kamer en werd door de regeringsfracties gewoon aan zijn lot overgelaten: 'Het is een vlieger zonder staart', aldus Oud.⁶⁵

Twee moties onaanvaardbaar

Op 8 maart kwam de ministerraad in buitengewone vergadering bijeen.⁶⁶ Drees stak meteen van wal met de vaststelling dat de motie-Biewenga de monetaire en budgettaire aspecten van de bestedingsnota aantastte en dus onaanvaardbaar was. Hetzelfde was het geval met de motie-Janssen die in feite neerkwam op extra melksubsidie zonder belastingverhoging. De Kamer moest maar concreet aangeven waarop de regering bezuinigen moest. Als zij dat niet deed en tegelijk belastingverhoging uitsloot dan blokkeerde zij het werk van de regering. Drees vond de motie-Droesen voorbarig en de motie-Roemers niet juist gesteld. De schoolmelk moest maar door gemeenten worden gesubsidieerd, niet door het Rijk.

Volgens Zijlstra was de motie-Janssen onjuist omdat de Kamer daarin elke belastingverhoging onaanvaardbaar verklaarde, ongeacht wat de regering zou voorstellen. Klompé bracht naar voren dat Romme haar had gezegd dat de motie niet zo strikt geïnterpreteerd moest worden. De bedoeling was het kabinet ertoe aan te zetten allereerst ernstig te zoeken naar verdere bezuinigingen. Cals stelde voor een onaanvaardbaarverklaring van de motie-Janssen nog even achter de hand te houden. Hofstra zou de Kamer ter afschrikking enkele voorbeelden van pijnlijke extra bezuinigingen kunnen voorhouden. Vice-premier Struycken (KVP) opperde de mogelijkheid de motie een aanvaardbare interpretatie te geven, maar Mansholt vond dat dit aan de Kamer moest worden overgelaten. De regering zou zich meteen schrap moeten zetten: de moties-Janssen en -Biewenga waren onaanvaardbaar, de motie-Droesen was niet duidelijk en de motie-Roemers was acceptabel. Suurhoff vreesde dat ARP, CHU en KVP de regering eerst de kastanjes uit het vuur lieten halen om haar over enige maanden, als zij met de bijbehorende belastingverhogingen kwam, opzij te kunnen schuiven. Het kabinet zou bij de bevolking aan gezag inboeten als het de motie-Janssen niet onaanvaardbaar zou verklaren. Algera (ARP) waarschuwde dat de band van de regeringsfracties met het zittende kabinet losser was dan bij het vorige. 'Men zal niet te veel een beroep op deze band moeten doen.' Staf (CHU) vroeg zich af of het tactisch niet beter zou zijn als de regering ook de PvdA-motie-Roemers van de hand zou wijzen. Hij vond de motie-Jans-

sen in principe onaanvaardbaar, maar misschien kon het kabinet de motie in het debat zo interpreteren dat ze overbodig werd. Hij was het eens met Mansholt dat de motie-Droesen onduidelijk was. De motie-Biewenga was ook voor Staf onaanvaardbaar. Daarbij plaatste hij de kanttekening dat op zuiver monetaire gronden was gekozen voor blokkering. De sanering hoefde daar dus niet aan te worden gekoppeld. Mansholt liet daarop weten eventueel bereid te zijn het element van de sanering uit de bestedingsvoorwaarden te schrappen. Hij wilde wel vasthouden aan 'gerichte besteding': de eis dat het geld zou worden gestoken in de verbetering van het bedrijfsgebouw.

Drees concludeerde dat de moties ditmaal een andere strekking hadden dan anders. 'Gewoonlijk kan de regering een motie van de Kamer al dan niet naast zich neerleggen, maar als thans een motie wordt aanvaard, verwerpt de Kamer een bepaald onderdeel van de regeringsnota.' De motie-Biewenga was onaanvaardbaar, de motie-Roemers was dat niet en de motie-Janssen weer wél als hierdoor een belastingverhoging zou worden geblokkeerd. Mansholt zou nog achterhalen wat de bedoeling van de motie-Droesen was. Drees vond het beter dat de motie-Janssen zou worden ingetrokken. Het kabinet ging na uitvoerige discussie akkoord met de conclusies van de minister-president.

Na afloop van de vergadering spoedden de ministers zich naar het Tweede-Kamergebouw. Voorzitter Kortenhorst heropende het debat met de mededeling dat hij voorzag dat de agenda flink in het gedrang zou komen. Hij gaf Hofstra als eerste het woord. Deze meende dat het evenwicht in het voorgestelde program doorbroken dreigde te worden door de roep van de Kamer om hogere landbouwuitgaven (de motie-Biewenga) en de aandrang niet te compenseren in de belastingsfeer (de motie-Janssen). Voor het bestedingsbeperkingsgedeelte baseerde het kabinet zich op het SER-advies; het landbouwdeel moest integraal worden gedekt. De critici probeerde hij te overtuigen door aan te tonen dat tegenover 4% beperkingen in de particuliere sector een beperking van maar liefst 9% overheidsinvesteringen stond. De motie-Biewenga verklaarde Hofstra 'bepaald onaanvaardbaar'. De motie doorbrak het zorgvuldig opgebouwde regeringsplan. De motie-Janssen veroordeelde het kabinet tot extra bezuinigingen, maar het was de vraag of het die zou vinden. Moest er worden gekort op kleuteronderwijs, pensioenen of onderwijzerssalarissen? De Kamer moest het maar zeggen. De motie in deze vorm liet de regering geen keus en betekende 'in wezen een verwerping van (...) de gehele rijksbegroting'. Zij kon niet worden aangenomen zonder dat het kabinet daaruit zijn consequenties trok.⁶⁷ Tot zover de minister van Financiën in de Kamer. De NRC voegde daar vanaf de perstribune aan toe: 'Toen minister Hofstra, omringd door het complete kabinet, zijn verklaring had afgelegd ontstond er in de Kamer het tot geroezemoes aangroeiende gemompel, dat bij zulke gewichtige ogenblikken schijnt te horen. En er kwam beweging, vooral in de rijen van de KVP'ers. Al gauw verdwenen de meeste leden van deze fractie, prof. Romme ook, uit de vergaderzaal (...). Voor nader overleg kennelijk of om stoom af te blazen.'⁶⁸

Mansholt ging eerst in op de methode van berekening van de garantieprijsen, maar kapte dit op een bepaald moment af: 'Ik geloof dat wij dit beter kunnen bespreken bij de landbouwbegroting, als die nog plaatsvindt, zoals ik de Minister-President hoor opmerken!' De motie-Droesen interpreteerde hij als een verzoek om in de toekomst nauwkeurig te bepalen wat de eigenaarslasten van de boer waren. Mansholt was bereid

nader overleg te voeren over de definitie van de eventueel te saneren 'sub-marginale' bedrijven; hij hield dus nog vast aan de mede op sanering gerichte voorwaarden van het deblokkeringsvoorstel. Suurhoff wilde de schoolmelkvoorziening eigenlijk niet voor zijn rekening nemen. Dat moesten de gemeenten maar doen. Hij voelde dus weinig voor de motie-Roemers, maar plakte er niet het etiket 'onaanvaardbaar' op. Drees ten slotte was kort van stof omdat een keelontsteking hem het spreken belette. De moties bij deze nota waren volgens hem van een andere strekking dan 'gewone' moties. Zij hadden betrekking op essentiële onderdelen van het regeringsbeleid. De regering wilde zich niet laten trekken in een richting die zij niet verantwoord vond.⁶⁹ Het was intussen ook een kwestie van politiek prestige geworden.

Ministers Zijlstra en Hofstra in gesprek met Kamervoorzitter Kortenhorst

Foto Spaarnestad Fotoarchief

Het debat werd geschorst. Zou de KVP-fractie bijdraaien? Had Romme zin om een nieuw kabinet te formeren? 'Het is niet aannemelijk, maar de mogelijkheid van een kabinetscrisis hangt nog wel in de lucht', meende de NRC. En de ARP? Fractieleader Bruins Slot schreef op 9 maart in *Trouw*: 'Het antwoord van de regering (...) is zo onbevredigend als het maar zijn kan.' Iets verderop noemde hij het regeringsbeleid zelfs onaanvaardbaar. Er was sprake van 'volstreekte overheersing van de socialistische zienswijze bij de bepaling van dit beleid'.⁷⁰ Dat was duidelijke taal.

Op 11 maart vergaderde het kabinet opnieuw.⁷¹ De volgende dag zouden de verschillende moties in stemming komen en zou het debat worden afgerond. Het beraad was vrijwel volledig gewijd aan de motie-Biewenga. De laatste strijd werd gevoerd over de deblokkeringsvoorwaarden. Mansholt bleek niet bereid het onaanvaardbaar uit

te spreken als de Kamer elke vorm van 'gerichte besteding' zou afwijzen. De ministers van ARP, KVP en CHU spraken daarop hun voorkeur uit voor het 'couperen van de staart', maar hun PvdA-collega's eisten dat Mansholt eerst strijd zou leveren met de Kamer. Het kabinet moest zich niet zonder slag of stoot gewonnen geven. Uitsluiting van de blokkering – zo luidde de motie-Biewenga tot dan toe – was in elk geval onaanvaardbaar. Kortom, de conclusies die de minister-president tijdens de vergadering van 8 maart had getrokken, bleven drie dagen later recht overeind. Wel was het kabinet bereid de deblokkeringsvoorwaarden prijs te geven om de meerderheid van de KVP-fractie en wellicht een deel van de CHU ervan te weerhouden de motie-Biewenga te steunen.

Deze ministerraadsvergadering bevatte nog twee memorabele politieke bijdragen, een van Drees en een van Zijlstra. De eerste verzuchtte aan het eind: 'Wat de politieke situatie in het algemeen betreft zou spreker het – als de kabinetsformatie niet zo lang geduurd had – een gezonder situatie vinden als de PvdA uit het kabinet trad, aangezien thans alle voorstellen worden gezien vanuit het wantrouwen, dat hiermede socialisatie wordt bedoeld en voortkomt uit een neiging naar hogere belastingen. Spreker ziet echter niet direct, dat dan een ander kabinet gevormd zou worden.' Zijlstra liet aantekenen 'dat in gevallen, waarbij in de Kamer het beleid van vooroorlogse kabinetten in discussie komt, men zich van regeringszijde moet matigen als grote figuren in bespreking komen'. Hofstra en Drees hadden zich weinig lovend uitgelaten over de kabinetten-Colijn. Dat was tegen het zere been van de ARP.

Stemming over de moties

Op 12 maart volgde de ontknoping. De tribunes zaten opnieuw vol, want het publiek had sensatie gesnoven in de kranten. Een crisis hing in de lucht. Van de 150 Kamerleden waren er 139 aanwezig, inclusief Lucas, Rommes financieel-economisch kompas. Hij bleek precies op tijd hersteld. Zes communistische Kamerleden lieten verstek gaan wegens de begrafenis van CPN-senator J. Brandenburg. De vergadering begon met de herdenking van PvdA-Tweede-Kamerlid C.J.A.M. ten Hagen, die de avond ervoor op 52-jarige leeftijd overleden was aan de gevolgen van een ongeluk. Op 7 maart, terwijl hij haastig overstak naar het Kamergebouw om de rest van het debat over de bestedingsnota te kunnen volgen, was hij geschept door een auto. Voorzitter Kortenhorst stelde voor dat de leden zich in derde termijn zouden beperken tot de ingediende moties. De Kamer ging daarmee akkoord.⁷² Er deden andere woordvoerders mee aan deze laatste ronde dan aan de eerste twee: de indieners van drie van de vier moties (Jansen, Roemers en Droesen; Biewenga liet verstek gaan), de fractievoorzitters van de regeringspartijen ARP en CHU (Bruins Slot en Tilanus), PvdA-Kamerlid Vondeling en de ministers Hofstra en Mansholt. De fractievoorzitters van PvdA, KVP en VVD (Burger, Romme en Oud) en één CPN-Kamerlid (Borst) beperkten zich tot het afleggen van stemverklaringen.

Bruins Slot deelde weliswaar mee dat de ARP-fractie de bestedingsbeperking aanvaardde en het overgrote deel van de voorstellen zou steunen, maar gaf daar in het vervolg van zijn betoog geen blijk van. Het kabinet bezuinigde volgens hem veel te weinig. Het had juist op spectaculaire wijze het voortouw moeten nemen. De moties-

Biewenga en -Janssen beoogden 'de schouders van de overheid duidelijker onder de lasten te zetten' in de vorm van zo'n f100 miljoen extra beperkingen. Hofstra had de Kamer veroordeeld tot een keuze tussen een aantal pijnlijke bezuinigingen, maar dat was toch niet de taak van de volksvertegenwoordiging. De minister moest zelf maar met zaken op de proppen komen die minder pijn deden. Bruins Slot was ervan overtuigd dat hierbij ook een verschil in benadering tussen PvdA en ARP een rol speelde: 'Belasting heffen gaat een socialist gemakkelijker af dan ons. (...) Als het gaat om het hanteren van de schatkist voor wat men voor goede doeleinden houdt, brengt het socialisme een royale hand mee. Liever dan de royaliteit wat af te zwakken, draait men de belasting Schroef wat sterker aan. Daarin spreekt een verschil in staats- en maatschappijopvatting mee, een verschil ook in de waardering van wat individu en groep in de maatschappij tot taak hebben.' Bruins Slot sloot af met de opmerking dat zijn fractie vrij stond tegenover het kabinet en zijn plannen. Over de moties nam de ARP principieel een ander standpunt in dan het kabinet.⁷³

Tilanus was het daarentegen met de minister-president eens dat de moties in dit geval een bijzonder gewicht hadden. De CHU-fractie steunde de motie-Droesen, inclusief de uitleg daarvan door de minister. De motie-Biewenga had in principe de instemming van de fractie, maar vanwege het onaanvaardbaar van de regering zouden 'verschillende leden' hun stem er niet aan geven, mits de regering geen deblokkeringsvoorwaarden zou stellen. Tilanus verzocht Janssen met klem zijn motie te versoepelen of deze van de agenda af te voeren. Janssen krabbelde vervolgens inderdaad terug; hij erkende dat de regering op basis van nieuwe feiten de Kamer eventueel zou kunnen overtuigen dat verder bezuinigen niet mogelijk was. Daarom voegde hij aan zijn motie de passage toe: 'nodigt de Regering uit allereerst met dit middel (verdere verlaging van de Rijksuitgaven, *JvM*) het door haar nodig geachte doel te trachten te bereiken'. Roemers interpreteerde dit als een volmacht voor bezuinigingen en daar voelde de PvdA-fractie niets voor.⁷⁴

Droesen eiste net als Tilanus dat de deblokking onvoorwaardelijk zou zijn. Alleen in dat geval was 'een overwegend deel' van de KVP-fractie bereid tegen de motie-Biewenga te stemmen. Droesen hield zijn eigen motie staande. Ondanks toezeggingen van de minister dat hij de kwestie van de grondrente nader zou bekijken, was het volgens de KVP'er nodig dat de Kamer zich duidelijk uitsprak om misverstanden te voorkomen.⁷⁵

Hierna schorste de voorzitter de vergadering voor kabinetsberaad. De motie-Janssen was door de indiener onschadelijk gemaakt. De enige knoop die moest worden doorgehakt betrof de deblokkeringsvoorwaarden. Moest er nog strijd worden geleverd? De opstelling van KVP-woordvoerder Droesen was helder en liet geen ruimte. Na terugkeer uit de ministerskamer begon Hofstra aan de laatste ronde. Hij betreunde het dat de fractieleider van de ARP het bezuinigingsvraagstuk in het principiële vlak had getrokken. Het ging er in de praktijk eenvoudig om of het wel mogelijk was zo veel extra te bezuinigen als Bruins Slot wilde. Het blokkeren van f50 miljoen eigenaarslasten was vanuit monetair oogpunt absoluut noodzakelijk. De motie-Biewenga bleef onaanvaardbaar. Dat gold niet voor de gewijzigde motie-Janssen. De daaraan toegevoegde passage gaf de regering de vrijheid die zij wenste. Mansholt gaf toe dat de staart van het blokkeringsvoorstel niet zo essentieel was dat hij op dit punt een conflict met de Ka-

mer wilde. Gezien de opstelling van de woordvoerders van KVP, ARP en CHU had het weinig zin een gevecht aan te gaan. De motie-Droesen was volgens Mansholt onduidelijk en overbodig.⁷⁶

Na de beraadslaging volgden drie stemverklaringen. Oud deelde mee dat zijn fractie uit zakelijke overwegingen vóór alle moties zou stemmen. Romme verklaarde dat hij zelf en zijn fractie 'in overwegend aantal' geen behoefte hadden aan de motie-Biewenga nu de minister 'de staart van de hond gecoupeerd had'. PvdA-fractieleider Burger vond de gewijzigde motie-Janssen overbodig en vaag. Waarom moesten tegenvallers bij voorbaat worden opgevangen door de rijksoverheid? Men wist dan toch niet ten koste van wat? De PvdA-fractie zou ook tegen de motie-Biewenga stemmen. Burger betreurde het dat de minister in laatste instantie de gerichte besteding had geschrapt. De uitleg van de motie-Droesen was zo verschillend dat deze eerder onaanvaardbaar dan overbodig was. De PvdA-fractie zou er tegen stemmen. De gewijzigde motie-Janssen werd vervolgens aangenomen met 91 tegen 48 stemmen. PvdA en CPN stemden tegen. De motie-Roemers over de schoolmelk werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen en de 'overbodige' motie-Droessen na stemming bij zitten en opstaan. De onaanvaardbaar verklaarde motie-Biewenga over de deblokkering werd verworpen met 49 tegen 90. Tegen stemden de hele PvdA-fractie, 41 KVP'ers (inclusief Romme) en twee leden van de CHU-fractie: I.N.Th. Diepenhorst en Tilanus. Vóór stemden de fracties van ARP, VVD, CPN en SGP, tien leden van de CHU-fractie en zeven KVP'ers, onder wie Lucas.⁷⁷

Daarmee was de guerrilla voorlopig ten einde. Voorlopig, aangezien de regering er rekening mee moest houden dat zij nog zou botsen op allerlei obstakels wanneer de uitvoeringsplannen aan de orde waren. Een half jaar na de beëdiging van het kabinet stemde de Tweede Kamer dan eindelijk onder grote politieke druk in met de nota bestedingsbeperking, de hoofdlijnen van het financieel-economisch program. Na zes maanden had het nieuwe kabinet het voordeel van de twijfel gekregen, maar intussen was er weinig liefde opgebloeid tussen de tot elkaar veroordeelde coalitiepartners. Dat bleek wel uit het debat. Vooralsnog was er echter geen politiek alternatief.

Volgens Drees had de beperking spoedig kunnen eindigen

Op het moment dat de kabinetsformatie eind augustus 1956 in een impasse raakte, besloot het demissionaire kabinet advies te vragen aan de SER over de financieel-economische situatie. Met een evenwichtig en gezaghebbend advies zou een nieuwe regering aan de slag kunnen. Het kabinet kreeg precies wat het hebben wilde, zij het met enige vertraging. Het sloeg daarmee twee vliegen in één klap: een politieke en een sociaal-economische. Op basis van het advies kon eindelijk een beleidslijn worden uitgestippeld om de overbesteding te lijf te gaan, in weerwil van de politieke tegenstellingen die tijdens de formatie op scherp waren gezet. Op sociaal-economisch terrein was van cruciaal belang dat het advies tevens een contract behelsde tussen werkgevers en werknemers over de loonontwikkeling. Volgens sommigen, onder wie minister Zijlstra, was dit zelfs de kern. Met het rapport in de hand kon het kabinet zich een sterke uitgangspositie verwerven in het parlement. De omzetting van het advies in beleidsvoornemens had

nogal wat voeten in de aarde. De ministers van de *spending departments* voelden niets voor inleveren en de minister van Landbouw weigerde akkoord te gaan met het SER-pakket als dat niet werd gekoppeld aan een aanzienlijke verbetering van de inkomenspositie van de boeren.

Het debat over de nota bestedingsbeperking was van groot politiek belang. In feite stond het complete financiële en sociaal-economische beleid ter discussie. Het Kamerdebat zelf en de uitkomst ervan geven aanleiding tot de volgende kanttekeningen. Het advies van de SER was voor het parlement min of meer heilig, zeker nu er eenstemmigheid was tussen werkgevers en werknemers. Romme verkondigde dat de opvolging van het advies een zelfstandig belang vertegenwoordigde. Elke afwijking moest worden verantwoord. Het in de regeringsnota gepresenteerde complex werd inderdaad vooral bestreden op punten waar het afweek van het advies. Die hadden meestal betrekking op het landbouwgedeelte, hetgeen de discussie vertroebelde. De NRC concludeerde na afloop terecht: 'Jammer dat er in de Kamer zo weinig steekhoudends over het totale beeld is gezegd. Bepaalde politieke verlangens hebben de discussie op onderdelen toegespitst. De indruk is gewekt dat de Kamer in menig opzicht door de bomen het bos niet meer zag.'⁷⁸ Het 'totale beeld' werd door de meeste Kamerleden overgenomen van de SER. De 'bepaalde politieke verlangens' waren met kracht naar voren geschoven door de vertegenwoordigers van het groene front. Zij meenden dat de boeren, de enige bevolkingsgroep die er op vooruit zou gaan, te weinig hadden gekregen. Het debat spitste zich daarop toe en daarvan maakte de regering handig gebruik. Klaagden zowel ondernemers als consumenten en boeren? Dan was de verdeling van de lusten en de lasten misschien niet onredelijk en bewandelde het kabinet dus de gulden middenweg.

Leed het kabinet politieke schade? De nota werd weliswaar door de Kamer geloodst, maar dat ging gepaard met grote spanningen. Het werd uiteindelijk ook een prestigekwestie. In 1935 had minister-president Colijn in een vergelijkbare situatie de regeringspartijen uitgedaagd met de eis dat zij een motie van *vertrouwen* in zijn sociaal-economisch beleid zouden steunen. (De RKSP, voorloper van de KVP, weigerde en prompt viel het kabinet.) Had het vierde kabinet Drees alle regeringsfracties achter een dergelijke motie kunnen krijgen? Waarschijnlijk niet. In het debat was duidelijk geworden dat de ARP-fractie, de rechtervleugel van de KVP en de grote meerderheid van de CHU-fractie onvoldoende vertrouwen in het kabinet hadden. Als guerrillastrijders hadden zij het kabinet bestookt. Het wantrouwen werd door Drees scherp gevoeld. In de ministerraad beklagde hij zich erover dat een groot deel van de Kamer het kabinet ervan verdacht dat alle maatregelen die het voorstelde zouden voortkomen uit een socialistische neiging naar hogere belastingen en socialisatie. Hij vroeg zich af of het niet beter zou zijn als de PvdA uit de regering stapte, maar zag vooralsnog geen alternatief.⁷⁹ Oppositieleider Oud greep de kans om zich te profileren met beide handen aan, zo nu en dan ongenueanceerd op de man spelend. Misschien kon hij de ARP helemaal uit het regeringskamp trekken. In feite stond de ARP-fractie diametraal tegenover haar eigen lijsttrekker, Zijlstra. In 1951 had zich een vergelijkbare situatie voorgedaan tussen Oud en VVD-minister Stikker. De laatste stapte toen op, hetgeen leidde tot de val van het eerste kabinet-Drees. Anders dan Stikker had Zijlstra zijn aanblijven niet gekoppeld aan het stemgedrag van zijn eigen fractie. Hij bleef zitten.

In de ministerraad namen Zijlstra en Suurhoff aanvankelijk het voortouw. Zij kozen voor de weg van het poldermodel via de SER, ondanks bedenkingen van Drees. Bij de besluitvorming over belastingmaatregelen stonden de PvdA-ministers herhaaldelijk tegenover de rest. Er werd ook regelmatig gestemd. De inbreng van de KVP-ministers, met name Klompé en vice-premier Struycken, werd op beslissende momenten van buitenaf geregisseerd door Romme. Drees, die erop aandrong dat zijn collega's als *gentlemen* de publieke middelen behandelden, had een opvallende rol in de besluitvorming. Hij trok vergaande conclusies wanneer het ging om concrete bezuinigingen of, juist gesteld, om beperkingen van de stijging van overheidsuitgaven.⁸⁰ Wat dat betrof zaten zijn bondgenoten in het parlement: Oud en Lucas, kampioenen van het bezuinigen op overheidsuitgaven.

Achteraf oordeelde Drees dat de belastingverlaging en de loonsverhoging in 1956 noodzakelijk waren. De financiële problemen werden vooral veroorzaakt door de gemeenten die op grote schaal geld hadden geleend voor woningbouw, geld dat op korte termijn kon worden opgevraagd. Tijdens de formatie ging het financieel helemaal mis door het honoreren van claims van de ministers van Defensie en Landbouw. Desondanks meende Drees 'dat de bestedingsbeperking spoedig had kunnen eindigen, als in 1957 zich niet plotseling geheel nieuwe feiten hadden voorgedaan': het ophouden met het betalen van schulden en het beslag leggen op Nederlandse bedrijven door Indonesië, de opvang van repatrianten, de val van de Franse franc en problemen met de financiering van woningbouw.⁸¹ Afgezien van deze feiten had de regering de buit eigenlijk snel binnen. Daaruit valt af te leiden dat de hele operatie draaide om de afspraak tussen werkgevers en vakorganisaties over de loonontwikkeling en het directe psychologische effect op consumenten en investeerders.

Op 14 mei 1957, ruim twee maanden na het debat over de nota bestedingsbeperking, stuurde Holtrop een brandbrief naar de minister-president. Aan de hand van de meest recente cijfers drong hij er met klem op aan verdere bestedingsbeperking tot stand te brengen. Er moest onder meer een grens worden gesteld aan de omvang van door gemeenten gefinancierde woningbouw.⁸² Een paar weken later stelde het kabinet vast dat er een begin van economische ontspanning was. Afgesproken werd dat de ruimte niet zou worden opgevuld met extra bestedingen.⁸³ Holtrop had immers opnieuw de stormbal gehesen. De bestedingsbeperking zou het kabinet-Drees IV de rest van zijn bestaan ook niet meer loslaten.

Noten bij hoofdstuk V

- ¹ Aangehaald in: M.M.G. Fase, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank*, deel VI, *Tussen behoud en vernieuwing 1948-1973* (Den Haag 2000) p. 146.
- ² Jelle Zijlstra, *Per slot van rekening. Memoires* (Amsterdam 1992) p. 71; C.A. van den Beld, *Centraal Planbureau monografieën*, deel 8, *Conjunctuurpolitiek in en om de jaren vijftig* (Den Haag 1963) p. 41-42.
- ³ NA, Notulen MR, 27 aug. 1956 en 4 maart 1957.
- ⁴ Ibidem, 27 aug. 1956.
- ⁵ Ibidem, 3 en 10 sept. 1956; Paul Klep, 'Katholieke arbeidersbeweging en economische groei. Het beleid van KAB en NKV in de economische ontwikkeling van Nederland

- 1945-1974' in: Jan Roes (red.), *Katholieke arbeidersbeweging. Studies over KAB en NKV in de economische en politieke ontwikkeling van Nederland na 1945* (Baarn 1985) p. 260; afschrift brief Zijlstra en Suurhoff als bijlage opgenomen in: Sociaal-Economische Raad, *Advies inzake de bestedingen* (Den Haag 1956) p. III-IV.
- ⁶ NA, Notulen MR, 12, 22 en 29 okt. 1956; brief Zijlstra en Suurhoff in: Sociaal-Economische Raad, *Advies inzake de bestedingen*, p. IV.
- ⁷ NA, Notulen MR, 5 nov. 1956.
- ⁸ Sociaal-Economische Raad, *Advies inzake de bestedingen*, p. 32-35; KHA 1956, p. 12870; NRC, 29 nov. 1956.
- ⁹ W. Drees jr., 'Centraal Planbureau, Sociaal-Economische Raad en democratie', *Economisch-Statistische Berichten* 44 (1959) p. 186.
- ¹⁰ Brief aangehaald in: Fase, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank*, deel VI, p. 146.
- ¹¹ NA, Notulen MR, 5 dec. 1956.
- ¹² J. Passenier, *Van planning naar scanning. Een halve eeuw Planbureau in Nederland* (Groningen 1994) p. 113.
- ¹³ NRC, 8 dec. 1956; KDC, Archief Van den Heuvel, inv.nr. 180, Verslag van de bespreking van minister Zijlstra met vertegenwoordigers van de middenstand, de groothandel en werknemers op 7 dec. 1956 in hotel 'De Wittebrug'; NA, Notulen MR, 10 dec. 1956; *de Volkskrant*, 8 dec. 1956; HTK 1956-1957, p. 385-386.
- ¹⁴ HTK 1956-1957, p. 383, 385, 387 en 403.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 390-392, 408-410, 417, 422-425 en 431-438.
- ¹⁶ HEK 1956-1957, p. 64, 71 en 116.
- ¹⁷ G.H. Scholten, *De Sociaal-Economische Raad en de ministeriële verantwoordelijkheid* (Meppel 1968) p. 372.
- ¹⁸ NA, Notulen MR, 12 nov. 1956; NA, Archief Burger, inv.nr. 3, Mansholt aan Drees, 27 sept. 1956.
- ¹⁹ NA, Notulen MR, 10 en 17 dec. 1956.
- ²⁰ *Ibidem*, 4 en 28 jan. 1957; HEK 1956-1957, p. 105; NRC, 4, 6, 8, 11, 22 en 23 jan. 1956; *De Onderneming* (7) 1957, afl. 3, p. 79-84; Klep, 'Katholieke arbeidersbeweging', p. 262; Scholten, *De Sociaal-Economische Raad*, p. 374-375; HTK 1956-1957, p. 723.
- ²¹ Op 29 nov. 1956 had de Kamer met algemene stemmen een motie-Roemers aanvaard waarin om opheffing van de achterstand van de landarbeiderslonen werd gevraagd (HTK 1956-1957, p. 3289).
- ²² NA, Notulen MR, 24 dec. 1956 en 28 jan. 1957; HTK 1956-1957, Bijl. 4600, nr. 1, Nota inzake beperking van de bestedingen.
- ²³ NA, Notulen MR, 24 dec. 1956.
- ²⁴ HTK 1956-1957, p. 638.
- ²⁵ NA, Notulen MR, 28 jan. 11 en 14 febr. 1957; HTK 1956-1957, Bijl. 4600, nr. 1, Nota inzake beperking van de bestedingen.
- ²⁶ HTK 1956-1957, Bijl. 4600, nr. 1, Nota inzake beperking van de bestedingen.
- ²⁷ Vgl. tabel VII in: Scholten, *De Sociaal-Economische Raad*, p. 336-339.
- ²⁸ HTK 1956-1957, Bijl. 4600, nr. 1, Nota inzake beperking van de bestedingen, p. 3.
- ²⁹ *Ibidem*, Bijl. III; NA, Notulen MR, 14 febr. 1957.
- ³⁰ In de toen gangbare definitie: 'Die economische theorie welke in belangrijke mate rekening houdt met de macro-economische samenhangen, zoals o.a. door Keynes geformuleerd'. Drees jr., 'Centraal Planbureau, Sociaal-Economische Raad en democratie', p. 184 noot 2.
- ³¹ KHA 1957, p. 13039.
- ³² Aangehaald in: Peter de Brock, 'Sportweek Amsterdam (1947-1962). Bonte demonstratie van sport en vermaak', *Ons Amsterdam* 48 (1997) afl. juni.

Hoofdstuk V Het kabinet van de bestedingsbeperking

- 33 De volgende reacties zijn verzameld uit: NRC, 19 t/m 23, 25 en 26 febr. 1957.
34 *Ibidem*, 27 febr. 1957.
35 KDC, Archief KVP, inv.nr. 195, Correspondentie Partijbestuur, Janssen aan Van Doorn, 31 dec. 1956.
36 HTK 1956-1957, p. 588-597.
37 *Ibidem*, p. 597-603 en p. 740.
38 *Ibidem*, p. 603-608 en 743.
39 *Ibidem*, p. 608-612.
40 *Ibidem*, p. 614-618.
41 *Ibidem*, p. 619-622 en 747.
42 *Ibidem*, p. 622-633.
43 *Ibidem*, p. 633-640.
44 *Ibidem*, p. 642-653 en 760.
45 *Ibidem*, p. 654-661. De in 1860 verschenen lekendichtjes van De Genestet hadden betrekking op de strijd in de Hervormde Kerk tussen orthodoxie en modernisme.
46 *Ibidem*, p. 661-671 en 769-772.
47 NRC, 27 en 28 febr. en 1 maart 1957.
48 Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis 1948-1958* (Amsterdam 1986) p. 134; het KVP-fractiebestuur bestond in die tijd uit Romme, Lucas, W.J. Andriessen, Th.D.J.M. Koersen en J.M. Peters. Zie KDC, Archief KVP, inv.nr. 222, Stukken Dagelijks Bestuur.
49 HTK 1956-1957, p. 739 en 747; Klep, 'Katholieke arbeidersbeweging', p. 263.
50 KDC, Archief Cals, nr. 86, Cals aan Romme, 15 maart 1957.
51 NA, Notulen MR, 4 maart 1957.
52 NRC, 4 maart 1957; Romme aangehaald door Mansholt: HTK 1956-1957, p. 712.
53 HTK 1956-1957, p. 730; Sociaal-Economische Raad, *Advies inzake de bestedingen*, p. 4.
54 HTK 1956-1957, p. 694-706.
55 *Ibidem*, p. 706-712.
56 *Ibidem*, p. 712-719.
57 *Ibidem*, p. 722-726.
58 *Ibidem*, p. 726-730.
59 *Ibidem*, p. 730-735.
60 NRC, 7 maart 1957.
61 HTK 1956-1957, p. 738-742.
62 *Ibidem*, p. 742-750.
63 *Ibidem*, p. 750-757.
64 *Ibidem*, p. 757-762 en 766-772.
65 *Ibidem*, p. 762-766.
66 NA, Notulen MR, 8 maart 1957.
67 HTK 1956-1957, p. 777-783.
68 NRC, 9 maart 1957.
69 HTK 1956-1957, p. 783-794.
70 NRC, 9 maart 1957; Bruins Slot aangehaald in G. Puchinger, *Dr. Jelle Zijlstra. Gesprekken en Geschriften* (Naarden 1978) p. 76.
71 NA, Notulen MR, 11 maart 1957.
72 HTK, 1956-1957, p. 797-798.
73 *Ibidem*, p. 798-799.
74 *Ibidem*, p. 800-803.
75 *Ibidem*, p. 804-806.
76 *Ibidem*, p. 806-809.

- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 809-812. De andere voorstemmers in de KVP-fractie waren Duynstee, Van Koeverden, Van Rijckevorsel, Van der Weijden, Baeten, en Welter.
- ⁷⁸ *NRC*, 9 maart 1957.
- ⁷⁹ NA, Notulen MR, 11 maart 1957.
- ⁸⁰ Vgl. Drees 90. *Geschriften en gesprekken* (Naarden 1976) p. 76
- ⁸¹ *Ibidem*, p. 77; W. Drees, *Zestig jaar levenservaring* (Amsterdam 1962) p. 326-327.
- ⁸² NA, Archief Drees, inv.nr. 662, Holtrop aan Drees, 14 mei 1957; vgl. NA, Notulen MR, 24 april 1957.
- ⁸³ NA, Notulen MR, 3 juni 1957.

